

Dünya Nereye Gidiyor? Artan Sorunlar ve Çelişkiler, İhtiyaç Duyulan Tartışmalar

(Avrupa Birliği ve Dünya Liderliği Sempozyumu Bildirisi, Ulusal Kalite Derneği,14-15 Ekim 2003)

-Dünyanın Artan Çelişkileri ve Gelecek Tartışmaları

Yeryüzünün çehresinin, toplumlar ve insanların hep değişmekte olduğu kuşkusuz; ancak günümüzde değişimin boyutları kadar, değişim hızının da getirdiği daha çelişkili ve karmaşık bir dönem yaşadığımız bir gerçek. Bu hızın ve etkinin hem olumlu hem olumsuz yanlarını yaşayan insan için de, gelecek birçok açıdan daha büyük bir belirsizlik ve güvensizlik içeriyor. Bir yandan küreselleşmeden söz ediyoruz, öte yandan ekonomik ve siyasal açıdan kutuplaşmaları, milliyetçi, dinci, ırkçı nedenlerle bölünmeleri yaşıyoruz. Bir yandan dünyanın bir bölümünde tüketimin boyutları israfa ulaşır ve gen-teknolojisi ile hastalıkların, bioteknoloji ile açlığın önünün alınacağı yolunda iddialar konuşulurken, öte yandan dünyada halâ milyonların açlıktan öldüğünü, tedavi edilebilir hastalıklardan ölen çocuk sayısının hergün 35 bini bulduğunu biliyoruz. Bir yandan demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi kavramlar söylemlerin baş köşesine kurulur ve gelecek için umutlarımızı yeşertirken, öte yandan yalanlar, yolsuzluklar ve pislikler siyasal demokrasiye, büyüyerek sürüp giden küresel ve toplumsal eşitsizlikler ve haksızlıklar hukuka inancımızı yıkıp yok etmekte. Dolayısıyla fırsatları da çaresizlikleri de artan dünyamızda çelişkiler ve karmaşa da, umutlar ve umutsuzluklar da birlikte büyümekte.

Tüm bu koşulların, gelecek öngörülerini kışkırttığı da ortada. Gelecekle ilgili olarak, ilerleme inancına bağlı olarak iyimser öngörüler olduğu gibi oldukça karamsar öngörüler de yapılmakta. Özellikle teknolojik gelişmelerle bağlantılı olarak, ebedi gençlikten uzaydaki sitelere kadar uzanan birçok ilginç ve çekici umudun dile getirildiğini de görüyoruz; ekolojik dengenin bozulması, silahlanma yarışı, ekonomik ve sosyal kutuplaşmalar, artan terör gibi nedenlere bağlı olarak geleceğin dünyasına oldukça umutsuz bakanların bulunduğunu da biliyoruz. Aslında, insanın yeryüzünde kurduğu uygarlığın gerek teknolojik gerek sosyal ve siyasal açıdan birçok ilerleme yaşadığı ve başlangıçtan buyana hayli yol katettiği yadsınamaz. Ancak genel olarak ilerleme denilen şey ne tek yönlü ve tek boyutlu, ne de tümüyle sakıncasız bir olgu. Dolayısıyla ister teknolojik ister siyasal/toplumsal olsun her ilerlemenin sağladığı gelişme kadar yol açtığı birçok sorun da bulunmakta ve ilerlemenin çelişkili karakteri, ilerleme yandaşları kadar karşıtlarının da ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Çok kısaca, yeryüzü bugüne kadar olmadığı ölçüde zenginlik ve yoksulluk, refah ve açlık, duyarlılık ve bencillik, umut ve umutsuzluk ikilemleri yaşıyor demek yanlış olmaz. Dolayısıyla, bugün tek yönlü ilerleme anlayışına eleştirel bakan görüşleri haklı kılan birçok bulgu var karşımızda ve dünyanın bugünü ve yarını üzerine konuşmak giderek daha büyük önem kazanıyor.

Bu karmaşıklık içinde yapılan tartışmalar arasında piyasanın küreselleşmesi ve getirdiği veya arttırdığı bölgesel/toplumsal sorunlarla ilgili tartışmalar başı çekmektedir dersek yanlış olmaz. Bunun gibi, uluslararası ilişkilerde hâlâ hukukun değil gücün egemenliği sürdürmesi ve bunun gelecek açısından taşıdığı tehditler ve umutsuzluklar da önemli bir tartışma alanı olmaktadır. Aslında her iki sorun alanı da birbiriyle ilişkilidir ve özünde küresel bir hukuk ve küresel bir toplum yaratılması ihtiyacını işaret etmektedirler. Dünyanın “hümanizm ve enternasyonalizm” ihtiyacı her geçen gün artmaktadır demek, naif ve ütöpik görünse de, yanlış olmaz. Gerçekten bugün dünyamızda teknoloji, ekonomi, kültür ve hukukun bazı

boyutlarıyla da olsa giderek küresel bir nitelik kazandığını görüyoruz, ancak küresel düzeydeki ilişkilerin büyük ölçüde dengesizlik üzerine kurulduğu ve “gücün” belirleyiciliği altında biçimlendiği de ortada. Bugünkü küreselleşme süreci de, ne hukukun ne demokrasinin, hattâ, tüm iddialarına karşın, ne de piyasanın ve özgürlüğün üstünlüğünü sağlamakta. Uluslararası ilişkilerde hukukun ve de evrensel olduğu iddia edilen hak ve ilkelerin geçerliliği bulunmadığı gibi, toplumsal düzeyde de hukukun gerilediği bir “kuralsızlaşma” sürecine girilmektedir. Özetle bugün için dünyamızda, iddialarla yaşananlar arasındaki çelişkiler çok daha belirgin duruma gelmiştir ve bu çelişkili dünyada artık yalnız ulusal değil küresel düzeyde ve tüm yeryüzü için bir gelecek aranması ihtiyacı kendini duyurmaktadır.

1-Günümüz Dünyasını Sorgularken Ekonomik Açıdan Çıkış Noktaları:

-Yakınlaşma İddialarını Yıkan Küreselleşme Gerçeği

Gerçek şu ki, yalnız bugün değil, daha beş yüz yıl öncesinden Doğu ve Batı ikilemini yaşamaya başlayan dünyamızda ve ortaya çıkan dengesizliklerde ne yalnız Batı’yı ne de yalnız kapitalizmi tek suçlu olarak görmek mümkün. Ancak, gelişmemiş ülkeler için “geri bırakılmış” gibi Ortodoks kavramları kullanmasak bile, Batı’nın ve benimsediği kapitalist düzenin ortaya çıkan güç dengesizliğinden yararlandığı ve bunun üzerinde yükseldiğini yadsamak kolay değil. Batı’daki hızlı sermaye birikiminin geçmişte de bugün de büyük ölçüde gelişme farklılıklarına dayalı olduğu ve katmanlaşmanın sağladığı hızlı bir gelir aktarımı ile gerçekleştiği ortada. Yoksa bugün dünyanın zengin % 20’lik nüfusunun üretimin % 85’ine sahip olmasını ve zengin ülkeler grubunda kişi başına düşen gelir 1970’lerde 10 bin dolar dolayında iken, 1990 sonlarında 24 bin dolar dolayına çıkmış olmasını anlamak öyle kolay değil. Buna karşın dünyanın önemli bir bölümünde büyüme sorununun yaşandığını ve yoksulluğun durmadan arttığını görüyoruz. Örneğin dünyada günde bir dolar veya onun da altında bir gelire yaşayan ve mutlak yoksul sayılan insan sayısı 1987’de 1.2 milyar iken, günümüzde bu sayı 1.5 milyara yükselmiştir ve 2015 yılında 2 milyara yaklaşması beklenmektedir; iki dolarlık bir gelire yaşayanların sayısı ise 2.5 milyarı bulmaktadır. Bir veya iki dolarlık günlük gelirin nasıl bir yoksulluk çizgisi çizdiğini de unutmamak gerekir.

Son yıllarda küreselleşmenin arttırdığı sorunlar veya dünyamızın büyüyen ikilemleri konusunda birçok çalışmanın ortaya çıktığını görüyoruz. Bu konularda bilinmeyen yok gibi. Bir yandan artan zenginlikler ile büyüyen yoksullukların, öte yandan büyük umutlar ile yaygın krizlerin birlikte yaşandığı hemen herkesin malûmu. Dünya Bankası bile, artan dünya ticaretine karşın gelişmiş ve gelişmekte olan bölgeler arasında varolan eşitsizliğin kapanmak şöyle dursun durmadan arttığına işaret etmekte ve en fakir ile en zengin ülkeler arasında kişi başına düşen gelir açısından varolan farkın, 1970 ile 1985 arasında altı kat daha arttığını söylemekte¹. 1960’larda bu iki dünya arasında kişi başına düşen gelir açısından 30 kat fark varken, 1990’ların dünyasında bu farkın 60 kata yükseldiği görülmektedir. Öte yandan küreselleşmeye uyum sağlamaya ve ekonomilerini dışa açmaya çalışan ülkelerde büyüme ve istikrarın hiç de garanti olmadığını, 1980’den buyana yüzün üstünde ülkede bankacılık krizi yaşandığını ve borçlu ülkelerin borçlarının durmadan arttığını da biliyoruz. Uluslararası kuruluşlar bunları o ülke yönetimlerinin yetersizlikleri veya toplumsal kaynakların sınırlılığı ile açıklasa da, krizlerin önemli bir nedeninin, bir yandan gelişmiş ülkelerin dünya ticaretindeki baskın gücü ve rekabetin acımasızlığı, öte yandan toplumsal ihtiyaçların dikkate alınmaması ve ulusal politikaların çökertilmesi olduğu da kuşkusuz. Yıllarca bu yolda yazan ve küreselleşen kapitalizme kuşku ile bakan Chossudovsky, Chomsky, Petras gibi yazarların

¹ World Bank, *World Development Report 1999/2000*, World Bank, Oxford University Press, 2000; 14.

yanısıra, artık sistemin içinden gelen birileri de bu kervana katılmış görünmektedir. Örneğin Dünya Bankası Başkan Yardımcılığını yapmış Stiglitz'e göre, asıl sorun küreselleşme değil küreselleşmenin nasıl idare edildiği; bu açıdan da sorunun önemli bir kısmı, en başta IMF olmak üzere uluslararası ekonomik kuruluşların oyunun kurallarını, çoğunlukla geliştirmekte olan ülkelerin değil, daha gelişmiş sanayi ülkelerinin (ve bu ülkelerdeki özel çıkar sahiplerinin) çıkarlarına hizmet edecek şekilde koymaları.² Burada asıl üzerinde durulması gereken nokta, geliştirmekte olan ülkelerin ekonomik başarısızlıklarının aslında, kendi yetersizliklerinden çok, küreselleşen piyasanın mantığı ile anlaşılabilir olacağının bir kez daha ortaya konmuş olmasıdır.

Bu konuda Türkiye'den bazı gerçekleri hatırlamakta yarar var. 1980'ler sonrasındaki dışa açılma politikası ile birlikte gelen askeri rejimi, sonrasındaki vergi iadesi yolsuzluklarını, dışarıya kaçan sermayeyi, toplumun sırtına binen enflasyonist baskıları, 1990'larda konvertibilite sonrası rant ekonomisi ile ekonomik krizleri, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra batık kredilerin 20 milyarı bulduğunu, 2003 yılına gelindiğinde de toplumca ödenmesi gereken faturanın 43 milyar dolayına çıktığını³ hatırladığımızda, nasıl bir piyasa serbestliği yaşadığımız ortaya çıkıyor. Yine Türkiye'de kamu kesiminin toplam borç stokunun net olarak GSMH'ya oranı 1990 yılında % 29 iken, bu oranın 1999 yılında % 61'e ulaştığını, % 6 olan net iç borç stokunun % 42'ye çıktığını, böylece 1990 yılında toplanan her 100 liralık vergi gelirin 32 lirasının faiz ödemek için kullanılırken, 1999 yılında bu rakamın 72 lirayı bulduğunu⁴ gördüğümüzde dünya piyasalarıyla bütünleşmenin ne anlama geldiğini anlıyoruz. Öte yandan devletin küçültülmesi doğrultusunda kamu hizmetlerinin çökertilmesini, buna karşın özelleştirmenin beklenen gelir açısından da işletmelerin yenilenip sürdürülmesi açısından da çok zaman bekleneni vermekten uzak kaldıklarını gördüğümüzde, elimizde yetersizlik ve beceriksizliklerimize hayıflanmaktan başka bir şey kalmıyor(!) Ve de gelir dağılımının bozulması, işsizliğin artması, alım gücünün ve refahın azalması gibi sorunlara karşısında siyasetten ve siyasetçiden soğuyor, mucizevi çözümü ekonomik büyümeden ve yabancı sermayeden bekliyoruz. Oysa bizim gibi borçlu ülkelerde çok cazip bir alan bulan sermaye, istediği zaman ve istediği süre ile gelip gitmekte, emme basma tulumba gibi işeyen bu geliş-gidişler ise yalnızca onun işine yaramaktadır.

Öte yandan kutuplaşma, yalnız yeryüzü açısından değil, her toplumda ve birçok konuda kendini hissettiren bir olgu olarak görünmektedir. Her toplumun "kuzeyi ve güneyi" veya "doğusu ve batısı" bulunduğu gibi, toplumsal bölünmüşlükler yalnız ekonomik değil siyasal-kültürel anlamlar da içermektedir. Birçok ülkede gelir dağılımının bozukluğu gibi, siyasette çok belirgin bir oligarşi devam etmekte, eğitim/mesleki olanaklar açısından sınıflar arası eşitsizlikler varlığını korumakta, kentlerin ve kültürlerin bölünmüşlüğü her kentte birbirinden çok kopuk yaşamlar üretmektedir. Her alanda eşitsizlikler ve haksızlıkların kol gezdiği bu dünyada umudun olmadığı gibi hukukun da gücü azalmakta, böyle bir toplumda/dünyada hukuksuzluğun, kaba gücün, şiddetin üretilmesi de beslenmesi de mümkün olmaktadır.

(Böylece, yalnız reel sektörün büyümesi sekteye uğramakla kalmayıp, toplumsal değerler sistemi de alt üst olmaktadır. En kısa ve kolay yoldan köşeyi dönme felsefesi büyürken, bu toplumlarda zaten geç endüstrileşme nedeniyle az gelişmiş bulunan "üretim" kültürü de, piyasanın kurumsallaşması da zarara uğramaktadır. Özetle küreselleşme bu ülkelerde beklendiği gibi, gerçek bir piyasa ekonomisinin değil, daha çok, acımasız kapitalizmle

² Joseph E. Stiglitz, *Küreselleşme-Büyük Hayal Kırıklığı*, Plan B, İstanbul, 2002; 241.

³ Hürriyet, 3 Kasım 2003

⁴ Radikal, "Artık Geri Dönüş Olanaksız- Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı", *Radikal*, 15 Nisan 2001.

kuralsız bir piyasanın gelişmesine yol açmaktadır. Çünkü, bir yandan Batı'nın üstünlüğü, bu ülkelerde ancak acımasızlığı ve kuralsızlığı rekabet unsuru yapmakta, öte yandan zaman baskısı sermaye birikimini sömürüye ve yolsuzluklara itmektedir. Eğer bir kapitalizm kültürü varsa, küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerde bu kültüre hizmet ettiğini söylemek, en azından şimdilik, öyle kolay görünmüyor.)

Bugün yaşadığımız eşitsizlik ve haksızlıkları daha da çarpıcı kılan bazı gelişmeler de söz konusu. İlk olarak, bugün dünyanın/toplumların bazı kesimlerinin bir kenara itildiği, adetâ yok sayıldığını görürken, bir yandan da inanılmaz boyutlarda bir büyüme, gelişme ve zenginlik karşındayız. Bunca zenginlik üretilir ve çeşitli biçimlerde gözler önüne serilirken, bazıları için en temel ihtiyaçların bile karşılanamaması gerçeğini kabul etmek o kadar kolay olmamakta. İkinci olarak, günümüzün yakınlaşma ve küreselleşme iddialarına karşın, esasında bir tarafın zenginleşmesini öteki tarafın yoksullaşmasını doğuran sürecin değişmediğini görmekteyiz; tam aksine küreselleşmenin, geliri bir yandan öbür yana aktaran ilişkileri hızlandırdığını anlıyoruz. Son olarak da, günümüz dünyasında ve artan etkileşim içinde söylem dünyası ile uygulamalar arasındaki çarpıklar daha bir göze batır duruma gelmekte. Örneğin bir yandan küresel ve toplumsal düzeydeki eşitsizlik ve dengesizlikleri görüyoruz, öte yandan da bunlara ilkesel düzeyde aykırı duran hukuk, insan hakları ve demokrasi söylemlerini duyuyoruz. Gerçi bugün de birçok ülkede diktatörlükler ve baskılar yaşanıyor; ancak bugün geçmişe göre çok farklı bir birey, toplum ve dünya kurgulamamızı sağlayan hukuksal/siyasal gelişmelerin de farkındayız. Birçok toplumda az ya da çok bunun mücadelesi yapılmakta. Bu farkındalık arttıkça hukukun üstünlüğü ve insan haklarının vazgeçilmezliği gibi değerlerin Batı'nın üstünlükleri arasında kalmayacağı çok açık. Ancak insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi siyasal gelişmeleri, ne yalnız yasal ve siyasal koşullar açısından, ne de yalnız ulusal düzeyde düşünülmesi mümkün. Tam aksine bu siyasal/hukuksal gelişmelerin ekonomik koşulları üzerinde düşünmek gerekiyor. Bu noktada da hem küresel kapitalizmi ve getirdiği sınırlamaları ele almak, hem de ulusal ve küresel çözümleri birlikte düşünmek kaçınılmaz görünmekte.

-Reel Küreselleşme veya Piyasayı Çökerten Küresel Kapitalizm

Bugünün dünyasında neo-liberalizmin baş tacı edildiğini, liberalizm şemsiyesi altında da piyasanın gereklerinden başka bir politikaya yer verilmediğini söylemek yanlış olmaz, ancak eksik olur. Çünkü, ne liberalizm ne de piyasa söylemiyle gerçekte yaşananlar birbiriyle uyumakta. Siyasal alanda bireyin önemi, özgürlüğün ve insan haklarının vazgeçilmezliği söylemini kullanan liberalizmin, ekonomik açıdan da, buna paralel olarak bireyi ve seçim özgürlüğünü, bu nedenle piyasayı, rekabeti ve serbestliği savunduğunu biliyoruz. Kuramsal olarak dayanak noktası yapılan serbestlik ve rekabetin gerçekte ne ulusal ne de uluslararası düzeyde var olmadığı ise, bilinen bir gerçek. Gerçekte, birçok alanda tekelleri veya oligopol bir piyasa işlemekte, giderek artan ortaklıklar ve şirket evlilikleriyle birlikte küresel düzeyde bir tekelleşmeye gidilmektedir. Hangi sektörlerin ne ölçüde küresel şirketlerin eline geçtiği yolunda elimizde birçok örnek bulunmaktadır. Böyle bir yapılanma içinde özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından, piyasaların serbestliğinden söz etmek daha da zor. Bir yandan bu ülkelerdeki piyasaların sığılığı, hem tekelleşmeyi hem de manipülasyonları kolaylaştırmakta, öte yandan bu ülkelerdeki sermaye yetersizliği ve borç batağı ekonomik politikalarda serbestlik değil ancak “zorunluluklar” doğurmaktadır. Ticaretten yatırımlara, teknoloji transferinden para transferine kadar uzayan zorunluluklar. Sermaye girişindeki serbestlikler ise, bu ülke ekonomileri açısından büyüme değil üretim kısırlığı ve finansal krizlerin nedeni olmaktadır. Dolayısıyla, bugün de geçmişte olduğu gibi, bir taraftaki “serbest piyasa” öteki taraftaki “zorunluluklar piyasası” ile var olmakta ve büyümektedir.

Kısacası, günümüz gerçeklerinde birçok alanda göze çarpan ikili (düal) dünya, ekonomi açısından da geçerli olmakta ve bugünkü ekonomik düzeni de ancak “*serbest piyasa ve zorunluluk piyasası ikilemi*” olarak anlamak ve anlatmak mümkün görünmektedir.

Bu nedenle, bugün yaşadığımız sürecin serbest piyasanın ve de liberalizmin zaferi olarak ilân edilmesini, oldukça stilize edilmiş bir söylem veya gerçekliğin ambalajlanması olarak düşünmek mümkün. Gerçekte, bunu başarması açısından bile kapitalizmin “zafer” kazandığını söylemek doğru olur. Bugün, tek merkezli bir dünyanın olanakları ile büyüme tıkanıklıklarının getirdiği zorlamalarla yeryüzünün kapitalistleşme evresi tamamlanmaya çalışılıyor ve daha da önemli olarak bu tamamlanma, kendini ideolojilerden soyutlanmış bir piyasa olgusu içinde sunma başarısını gösteriyor. Burada doğrusu Braudel’in kapitalizm ile piyasa arasında getirdiği ayırım bana çok anlamlı gelmekte: Kapitalizm tekelci kârlarla oluşur ve yükselir, geçmişten bugüne de Doğu ve Batı arasındaki ticari ilişkiler bu tekelci kârların oluşması açısından en işlevsel alanlar olmuşlardır.⁵ Geçmişte tekelci kârı yaratan hammadde ve mal ticareti iken, bugün daha çok finansal sermayenin öne çıkması özdeki ilişkiyi değiştirmemektedir. Bu nedenle de kullandığımız kavramları ve tanımladığımız olguları bir kez daha gözden geçirmek gerekmektedir.

Dolayısıyla, piyasanın tüm toplumsal sistemler üzerindeki egemenliği konusundaki eleştirileri bir yana bırakmaksızın, içinde bulunduğumuz evreye kapitalizmin küreselleşmesi olarak bakmak, öyle sanıldığı gibi katı bir ideolojik bakış değil, gerçekçi bir yaklaşım olarak görünmektedir. Küreselleşme de, bu gerçekliği örtmek için kullanılan bir söylem olduğundan, küreselleşme değil “reel küreselleşme” olarak adlandırılmayı hak etmekte. Böyle bir bakış açısıyla, bir yandan piyasayı ilkesel olarak mahkûm etmeden asıl eleştirilmesi ve dönüştürülmesi gereken kavram ve olgu olarak küresel kapitalizmi ele almak, öte yandan günümüz dünyasındaki gelişmelerle de uyum içersinde özünde devrimci, uygulamada demokratik yaklaşımlarla kapitalizmi dönüştürmeyi düşünmek ve gerçekten küresel bir toplum yaratma hayalini korumak mümkün. Bu bakış açısı içinde iki farklı alanın savunulması gerekmektedir; birincisi, küresel piyasanın kurumsallaşması ve bir anlamda kapitalizmin hukukileşmesi ve denetlenmesinin yollarını yaratmak; ikinci olarak da küresel ve ulusal düzeyde siyasal denetimden uzaklaşan kapitalizmin yeniden siyasal ve hukuki denetime girerken “sosyalleşmesini” sağlamak.

Gerçekten, kapitalizmin küreselleşmesi karşısında yalnız eleştirilmesi değil sorulması gereken birçok soru var; bunlardan birçoğu da öncelikle bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde sorulması gereken sorular. Bunlardan biri de şu: Kapitalizmin dönüşmesi reformist yolla olacaksa, acaba Batı’nın sermaye birikimini hızla tamamlaması ve siyasal liberalizmin önünün açılmasıyla bu ülkelerde kapitalizmin “gelişmiş kapitalizm” veya “refah kapitalizmi” gibi nitelikler kazanması, bugünün gelişmekte olan ülkeleri açısından da tekrarlanacak bir gelişme midir? Bunun için, bir yandan bu ülkelerin ekonomik, siyasal ve toplumsal koşulları yeterli midir; öte yandan yaşanan reel küreselleşme içinde buna ne kadar olanak tanınacaktır? Bu sorular, sosyalist yaklaşımların büyük ölçüde sosyal-demokrat ve reformcu bir çizgiye kaydığı günümüzde can alıcı sorular olarak görünmekte. Biliyoruz ki, birçok ülke açısından siyasal/ekonomik/toplumsal koşullar yetersizdir, dışardan rekabet, içerden toplumsal sorunlar bastırmaktadır ve ekonomik istikrarı gibi bu ülkelerde siyasal ve toplumsal istikrar da ortadan kalkmaktadır. Örneğin çok zaman bu ülkelerde gerek iş dünyası gerek siyasiler için yasaların, kuralların engelleyici niteliği ön plândadır; açıkça hukuk, kayıt-kuyut istemiyoruz denemesi

⁵Fernand Braudel, *Medeniyet ve Kapitalizm*, İz Yay., 1996, İstanbul.

de, uygulama bu yoldadır; kayıtsız ekonomi bir gerçek olmakta, uygulamalarda “esneklik” istenmekte, hukuk ile uygulama arasındaki büyük uçurum kimseyi şaşırtmamaktadır.

Küreselleşen kapitalizm, bu ülkelerde, kendisinin serbestliği ile bu ülkelerin zorunluluklarını kullanarak, aslında *hem ulusal hem de küresel düzeyde serbest bir piyasanın* oluşmasını engellemektedir. Ancak onun tekelci yapısı, kuralsız işleyişi, denetimsiz hareketliliği geriletildiği ölçüde küresel bir piyasadan söz etmek mümkün görünmektedir. Burada da karşımıza, küreselleşen sermayenin ulus devlet, ulusal siyaset ve ulusal kurallar karşısında kazandığı bağımsızlık çıkmaktadır. Yani siyasetin aradan çıkmasıyla sermaye ile insan ve toplum arasındaki göreceli de olsa kurulmuş veya kurulabilecek güç dengesi bozulduğundan, hem küresel hem ulusal düzeyde bu araç ve kurumların yeniden inşa edilmesi ve güçlendirilmesi gibi bir ihtiyaç ortaya çıkmaktadır.

-İnsanın ve Toplumsal Sistemlerin Çöküşüne Yol Açan Ekonomik Mantık

Gerçekten, kapitalizmin bugünkü egemenliği yalnız ekonomik alanla sınırlı kalmamakta, birçok ülkede siyasal liberalizmi sınırlayan, hukukun ve demokrasinin gelişmesini engelleyen bir biçim almaktadır. Birçok ülkede ekonomi küreselleşirken ulusal düzeyde kalan siyaset, siyasal haklar ve demokratik kurumlar ülke vatandaşlarının haklarını koruyacak birer araç olmaktan çıkarken, hukuk da güdükleşmektedir. Bugünkü küreselleşmenin birey, vatandaşlık ve siyasal haklar veya genel olarak siyaset ve demokrasi açısından yarattığı en büyük ikilem, aslında siyasal ve hukuksal boyutlarıyla ilgilidir; küreselleşmeye yönelen en büyük eleştiri de bu ikilemden kaynaklanmaktadır. Bugünkü küreselleşmenin yol açtığı veya arttırdığı bazı küresel-sosyal sorunlardan söz edilebilir; ancak daha önemli olan, bu sorunları çözmek için bireyin veya vatandaşın elinde bulunan araçların kısıtlanması veya zaafa uğramasıdır. Geçmişte ekonominin karşısına siyaseti ve devleti koyarak denetleyen Batı'nın gelişmiş toplumları, böylece kapitalist büyümeyi az ya da çok toplum adına denetleme olanağını bulmuşlardır. Adına refah kapitalizmi, gelişmiş kapitalizm veya sosyal piyasa ekonomisi gibi farklı adlar takılabilir; ancak kapitalizmin değişen ölçülerde de olsa kendi amaçları dışında da bazı amaçları önemsemesi veya kabul etmesi, bir anlamda “toplumsallaşması” böyle mümkün olur. Şimdi ise küreselleşen kapitalizm, yeni endüstrileşen ve demokratik siyaseti yeni yeni öğrenmeye ve oldukça beceriksiz biçimde kullanmaya başlayan bu toplumlar için böyle bir umudu sürekli baltalamaktadır; çünkü gelişme mantığı bunu gerektirmektedir.

Bugün kapitalizmin küreselleşmesi ile siyaset, bireyin kendi sorunlarına çözüm bulmak açısından kullanabileceği bir araç olmaktan çıkmakta, siyasal haklar ve demokratik kurumlar önemli ölçüde işlevsizleşmekte ve çok zaman, vurgulananın aksine, yalnız eşitlik değil özünde “özgürlük anlayışı”, “insan hakları”, “hukukun üstünlüğü” gibi siyasal liberalizmin benimsediği değerler ciddi biçimde zarara uğramaktadır. Küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerde yarattığı sonuçlarla insan haklarının gelişmesine değil gerilemesine yol açtığı ve ulusal düzeydeki siyaseti gerileterek genel olarak demokrasi ve insan haklarına dayalı hukuk anlayışı üzerinde bir tehdit oluşturduğu birçok yazarca da benimsenen bir yaklaşım olmaktadır.⁶ Öte yandan bazıları da Huntington'ın açıkça söylediği gibi, uygarlık çatışmasını benimsemeyi tercih etmekte ve İslâm, Hindu, Budist gibi Doğu toplumlarının kendi kültürleri içinde olmayan ve Batı'nın ürünleri olduğu kabul edilen siyasal/liberal değerleri benimsemesinin mümkün veya kolay olmadığı görüşünü benimsemektedirler. Oysa Batı'daki insanın bu değerleri benimsemesinin arkasında uzanan yüzyılları ve tarihsel gelişmeleri yadsımasak da, bu değişimde eğitim, hukuk ve siyaset gibi üç silahı da bir yana koyamayız.

⁶ Pierre-Mary Dupuy,

Bugünkü gerçeklik, Batı dışındaki dünya için bu üç silahın yalnız kullanımını sınırlamamakta, önemi ve işlevinin görülmesini de engellemektedir. Eğitim piyasa içindir; hukukun birinci görevi mülkiyet haklarını korumaktır; siyaset ulusal düzeyde, en çok, özünden kopmuş bir demokrasi oyunudur; küresel düzeyde ise o noktaya bile varamamıştır, güçlünün siyaseti çerçevesinde belirlenir.

Günümüz dünyasında ve küresel kapitalizmin egemenliği altında, siyasal sistem, hukuk ve insan hakları gerilerken, düşünce dünyası da büyük ölçüde işgale uğramış görünmektedir. İster kültürel emperyalizm, ister Batı'nın egemenliği denilsin, günümüzde düşünce üretiminin yetersizliğinden çok, entelektüel dünyanın kovaladığı konuların egemen dünyanın istekleri doğrultusunda belirlendiğini söylemek daha doğru. Örneğin siyasete ilgisizlik konusunu ele alan birçok çalışmada kimlikler, farklılıklar üzerinde durulurken, özellikle gelişmekte olan ülkelerde siyasetin bölüşüm mekanizması olarak oynadığı rol ve üstlendiği işlev ile siyasete olan ilgi arasındaki ilişkinin pek de konu edilmediğini görmek mümkün. Üretim-bölüşüm ilişkileri, ekonomi biliminin de, siyaset biliminin de dışına çıkarılmış gibi. Kısacası yalnız gelişmiş değil bu küreselleşmeden oldukça zararlı çıkan gelişmekte olana ülkelerde de neo-liberal düşüncenin egemen duruma geldiğini ve bu egemenliğin düşünce üretimini sınırladığını görüyoruz. Böylece bir yandan liberalizmin ve piyasa ekonomisinin üstünlüğünü ilân etmek, öte yandan da ideolojilerin ölümü ile siyasetin geçersizliğini iddia etmek mümkün olmakta. Doğu Bloku'nun yıkılması, sosyalizmin etkinliğinin ve alternatif bir ideoloji olma özelliğinin zayıflamasının da tek boyutlu ve tek ideolojili bir dünyanın güç kazanmasında etkili olduğu çok açık. Geçmişte, özellikle Batı Avrupa'da, ulusal düzeyde kapitalizm ile sosyalizm arasında bir sentez oluşturmaya çalışan modelin ve bu modelin arkasında önemli rol oynayan sosyal-demokrat ideolojinin ise, bugün gerek kuramsal gerek uygulama anlamında geri adım atmaya zorlandığını görüyoruz.

Günümüz dünyası yalnız ideolojiler konusunda değil, daha birçok konuda kuşkuların arttığı bir dünya. Örneğin bugün hemen her toplumda modernleşmeye ve modern toplumun kurum ve mekanizmalarına ilişkin kuşku ve hayal kırıklıklarının arttığını söylemek mümkün. Ne siyasal ne ekonomik yapıda önerilen kurum ve politikalar bugün gelişmekte olan toplumların ihtiyaçlarına cevap verebilmektedir; öte yandan bunların gelişmiş toplumlarda da birçok hayal kırıklığına yol açtığı görülmektedir. Bugün, tüm dünyada ulus devletinin başarısızlıklarından, parlamenter demokrasinin en başta temsil yetersizliği olmak üzere ciddi bir kriz içine girdiğinden, genel olarak siyasetin işlev kaybından ve buna bağlı olarak tüm dünyada siyaset-karşıtı bir eğilimin güç kazandığından söz edildiğini biliyoruz.⁷ Öte yandan ekonomik büyümenin gelişmiş ülkelerde işsizlik, yoksulluk gibi sorunları ortadan kaldırmadığı da görülmektedir. Bunun yanısıra birey değişmekte, toplumsal ihtiyaçlar çeşitlenmekte ve bilinen kurumlar farklılaşan ihtiyaçlara cevap vermekten uzak kalmaktadırlar. Birçok toplumda hem kuşku hem de umutsuzlukla beslenen milliyetçilik, köktendincilik, etnik ayrımcılık gibi uç yaklaşımlar büyümekte, birçok ülkede büyüme ve istikrar gerçekleşmediği gibi toplumsal ve siyasal bunalımlar daha da artmaktadır. Sonuç olarak, ideolojiler de, siyaset de, modernleşme de gözden düşmektedir. Ancak çok zaman, bunların çoğunu modernite krizi olarak nitelendirmek ne kadar doğrudur sorusu sorulmadan, post-modern tartışmaların içine düşülmektedir. Ne siyasal ne ekonomik yapıda önerilen kurum ve politikalar bugün

⁷ Andreas Schedler, "Introduction: Antipolitics-Closing and Colonizing The Public Sphere", *The End of Politics*, der. Andreas Schedler, Macmillan Press, İngiltere, 1997.

gelişmekte olan toplumların ihtiyaçlarına cevap veremediği gibi, gelişmiş toplumlarda da bilmektedir

Aslında bugün yaşadığımız küreselleşme sürecini de, yaşanan kriz ve sorunları da, yeryüzünde universalizme, küresel bir toplum yaratılmasına hizmet edecek olgular olarak düşünmek çok mümkün. Ancak bugünkü küreselleşmenin, bir proje olarak ve belirli politik stratejiler içinde uygulanmadığını biliyoruz. Bugünkü küreselleşme, daha çok, finans piyasalarının ve çok uluslu şirketlerin stratejileriyle belirlenmekte ve yukarıda da değinildiği gibi üstünlükler ile zorunluluklar ikileminde bulunduğu hareket serbestisiyle küresel sermayenin çıkarına hizmet etmektedir. Sonuç olarak bu süreç emek-sermaye çatışması dışında da birçok çıkar çatışmasına yol açmakta, ancak varolan çözümler bu çatışmaları çözmekten uzak kaldığı gibi yeni çözümler de o kadar kolay görünmemektedir. Ancak sermayenin hareketliliği gibi bilgi akışının da hareketlenmesiyle, günümüzde bir de bugünkü küreselleşmeye karşıt bir hareket küreselleşmektedir. Bugün ulus devletlere, egemen güçlere ve bölünmüş dünyaya karşı giderek büyüyen bir küresel muhalefet de söz konusudur ve bu küresel muhalefetin geleceğin biçimlenmesinde şöyle veya böyle bir rol oynayacağını da söylemek gerekir.

2- Küreselleşmeye İlişkin Yaklaşımlar: Dönüşüm Mümkün mü?

Yaşadığımız küreselleşmeye ilişkin olarak dört temel yaklaşımdan söz edilebilir: a) Neo-liberal yaklaşım açısından, piyasanın büyümesi, ulus devletin gerilemesi ve yaşam riskleri karşısındaki sorumluluğun sosyal olmaktan çıkıp bireyselleşmesi istendiğinden, küreselleşme bir fırsat olarak değerlendirilmektedir; b) Serbest ticaretten olumsuz etkilenen bazı ülkeler ve gruplar anti-küreselleşmeci bir yaklaşımı benimsemekte ve uluslararası ticaretteki dengesizlikler karşısında dış ticarete korumacı politikalara dönmek istemektedirler; c) Post-modernist veya liberal-pluralistler için, birçok konuda olduğu gibi sosyal standartlar açısından da farklılaşmış bir dünya kaçınılmazdır ve kültürel etkileşimin artması, ulus-devletin gerilemesi açısından küreselleşmenin getirdiği kazanımlar önemlidirler; d) Dönüştürmeci yaklaşım ise, bugünkü küreselleşmeyi yol açtığı küresel-toplumsal eşitsizlikler ve kuralsızlaşma eğilimleri açısından eleştirmekte ve küresel düzeyde yapılacak siyasal-hukuksal-sosyal reformlarla küreselleşmenin dönüştürülmesini gerekli ve kaçınılmaz görmektedir. Eğer bir taraf tutmak veya benimsemekten söz edilecekse, ben de küreselleşmenin “devrimci” bir anlamda, “demokratik” bir biçimde dönüştürülmesini benimsediğimi söylemeliyim.

Yaşadığımız küreselleşmeden hoşnut olmayan, ancak küreselleşmeden geri dönülemediğini kabul edenler için, “küreselleşmenin dönüştürülmesi” gibi bir yaklaşım oldukça çekicilik taşımaktadır. Bu alanda da iki temel yaklaşımdan söz edebiliriz. Birinci grupta, daha çok, küresel piyasa uygulamalarını ve özellikle uluslararası kuruluşların politikalarını eleştirenler yer almaktadır; önerdikleri de özetle serbest piyasanın kurumsallaşmasını ve işleyişini sağlamak üzere bazı politika değişiklikleridir. Örneğin Stiglitz bunlardan biridir ve hem ulusal devletleri ve ulusal çıkarları dikkate alacak ve farklı ihtiyaçlara göre biçimlenecek, hem de uluslararası kuruluşların daha demokratik ve şeffaf çalışmasını sağlayacak politika değişiklikleri önermektedir.⁸ Özetle daha “insani” bir küreselleşme istemektedir. Bu grupta sistemin kendisinden çok uygulama hataları önemli olmaktadır ve bazı kurumsal reformlar ve politika değişiklikleriyle küreselleşmenin daha olumlu bir sürece gireceği düşünülmektedir. İkinci grupta yer alan dönüştürmeciler için daha eleştirel bir bakış söz konusudur; bir yandan küreselleşmenin dönüştürülmesinde siyasetin ve demokratik hakların her düzeyde etkin

⁸ Stiglitz, a.g.e.; 241 vd.

biçimde kullanılması istenmekte, öte yandan sosyal-ekonomik hakları da dikkate alacak genişlikte bir insan haklarının küresel düzeyde güvence altına alınması önemli görünmektedir. Kısacası küresel düzeyde bir siyasal/hukuksal/sosyal reform istenmektedir.

Bu grupta yer alanların çoğu, piyasaya tümüyle karşıt olmaktan çok, denetimsiz piyasanın veya vahşi kapitalizmin küreselleşmesinin doğurduğu sorunlar ve çelişkiler üzerinde durmaktadır. Ancak bazıları daha çok piyasaya siyasal ve bu nedenle yerel düzeyden küresel düzeye uzanan çok katmanlı ve zengin bir demokratikleşmeye olan ihtiyaç vurgulanmaktadır. Örneğin Anthony Giddens “demokrasinin demokratikleştirilmesi”nden söz ederken⁹, David Held, hem devletin elindeki gücün yeniden düzenlenmesi, hem de sivil toplumun yeniden yapılanmasına ilişkin olarak “ikili bir demokratikleşme” gereğini ileri sürer¹⁰ ve “kozmpolit demokrasi” adını verdiği bir demokrasi anlayışını dile getirirken¹¹, Pauly, küreselleşmenin siyasallaştırılması ihtiyacını belirtirken¹², özünde küresel ekonominin karşısına küresel bir siyaseti çıkarmak, bunun için de yerel düzeyden ulusal düzeye, bölgelerden kentlere her düzeyde ve tüm küresel meselelerde demokratik tartışma forumları olarak kullanılacak mekanizmalar olan ihtiyacı dile getirmektedirler. Bazıları ise, sosyal sorunlara ve eşitsizliklere yer vererek, küresel bir sosyal sözleşmeden söz etmektedir.¹³ (Otto Jacobi, Mishra). Martin Shaw, bu ihtiyacı daha formüleştirmekte ve yeryüzünde “küresel bir devlet gücü” (global state power) yaratılmasını kaçınılmaz görmekte, böyle bir gücün oluşturulmasında, o da ötekiler gibi, yerel ve ulusal düzeydeki demokrasinin gelişmesini ön koşul olarak gördüğü gibi, demokratikleşme peşindeki sivil hareketin de hem kendi yönetimlerini demokratikleştirmesi ve şeffaflaştırmasını, hem de siyasal bir gücü hedeflemesini gerekli görmektedir.¹⁴ Shaw’a göre, ancak demokratik hakların sosyal koşulları dönüştürme olanağı bulunmaktadır, gerçek bir küreselleşme yaşanılması ve küresel bir toplum yaratması için de toptan bir değişim ya da “küresel devrim” gerekmektedir.¹⁵ Ancak refah toplumuna yol açan siyasetin kazandığı dayanışmacı-eşitlikçi toplum anlayışının küresel düzeyde nasıl var edileceği konusu pek konuşulmamaktadır.

Yine de küreselleşmenin gerçek anlamda dönüştürülmesi yolundaki yaklaşımların temelde iki noktayı öne çıkardığını söylemek mümkün; birincisi, ulusal düzeyde toplumsal sistemin (siyaset, hukuk, yönetim gibi tüm alt sistemleri kapsayan) bir parçası durumunda olan ekonomiyi küresel düzeyde de *küresel-toplumsal sistemin bir parçası* yapmak, böylece onu siyaseten ve demokratik biçimde dengeleme olanağı bulmak; bunu için de, küreselleşen piyasa ekonomisinin karşısına yine küresel düzeyde ve siyasal haklar da dahil olmak üzere tüm insan haklarını dikkate alan kurumlar ve mekanizmaları, yani “*siyaseti*” çıkarabilmek. Gerçekten kapitalizmin veya genel deyişle piyasanın küreselleşmesi, gerek küresel gerek ulusal düzeyde ekonomi ve siyaset arasında olması gereken bağların kopması, siyasetin

⁹ Anthony Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Alfa, İstanbul, 2000; 90.

¹⁰ David Held, “The Contemporary Polarization of Democratic Theory: The Case for a Third Way”, *New Developments in Political Science*, der. Adrian Leftwich, Edward Elgar publishing, 1990; 16.

¹¹ David Held, “How to Rule the World”, *New Statesman*, August 1997.

¹² Pauly,

¹³ ¹³ Bu konuda bkz; Bob Deacon, *Socially Responsible Globalization. A Challenge for the European Union*, <http://www.vn.fi/stm/english/tao/publicat/deacon/contents.htm>; Ramesh Mishra, “Alternatives to Neoliberalism: Change and Choice in Welfare Globalization”, <http://www.richis.org/health/2001/sp091340.pfd>; Otto Jacobi, “Transnational trade union cooperation at global and European level- opportunities and obstacles”, *Transfer*, 1, 2000; S. Kuhnle, “Survival of European welfare State”, *Arena Working Papers*, 19, 1999; M. Koray, *Sosyal Politika*, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2000.

¹⁴ Martin Shaw, *Theory of the Global State*, Cambridge University Press, 2000; 261.

¹⁵ Shaw, a.g.e. 260.

işlevini yitirmesi anlamına geliyorsa, öncelikle dönüşümün bu alanda olması, siyasete her düzeyde işlev kazandırılması kaçınılmaz görünmektedir. Küresel ekonominin, ya da küresel kapitalizmin yarattığı küresel ve sosyal eşitsizlikler kuşkusuz önemlidirler, ancak bunların işaret ettiği tehlike çok daha büyük bir anlam taşımaktadır. Ekonominin toplumsal ve küresel kaygılardan ve denetimden uzaklaşması, ideolojik olarak da pratik olarak da bireylerin elindeki en önemli aracın, siyasetin araçsallığını ortadan kaldırmaktadır. İdeolojilerin öldüğünden ve sağ ve sol ideolojiler arasında pek bir fark kalmadığından söz edilmesi, tüm siyasal görüşlerin veya partilerin merkeze kaydığından dem vurulması gibi birçok gelişme aslında ulusal düzeyde neo-liberal politikalar dışında kalan seçenekler için siyasetin tıkandığını anlatmaktadır; siyasal açıdan ya aşırı uçlara kayılmakta ya da neo-liberal çizgide buluşulmaktadır. Bu nedenle de siyasetin, hem ulusal ve küresel düzeyde işlev kazanması başlıbaşına önem kazanmakta, hem de her düzeydeki siyasetin insan haklarının gerçekleşmesi doğrultusunda işlev görmesi gerekmektedir. Bir anlamda da ekonominin gerçek işlevini kazanması önem taşımakta, yani ekonominin “insan ihtiyaçlarına cevap veren bir ekonomi” gibi gerçek anlamını kazanması önemli olmaktadır.

-Küreselleşmeyi Dönüştürme İstemlerinin Sorun Alanları

Küresel kapitalizmi dönüştürmek için iki önemli sorun alanı karşımıza çıkmaktadır, ya da iki alanda ciddi değişimler geçirmemiz gerektiği söylenebilir. Bunlardan birincisi küresel kapitalizmin karşısına küresel düzeyde güçlü bir kurumlaşma koyabilmek sorunudur, öte yandan küresel ve ulusal düzeydeki politikalara yön verebilmek için de bulunduğumuz anlam dünyasını değiştirebilmemiz gerekmektedir. Bunlardan birincisi üzerinde daha çok düşünüldüğünü söylemek mümkünse de, ikincisi üzerindeki fikir üretiminin hayli sınırlı kaldığı yadsınamaz. Oysa her birindeki dönüşümün, öteki için vazgeçilmez nitelikler taşıdığı çok açık.

İkincisinden başlarsak, küresel ve ulusal düzeydeki insana ve topluma ait sorunlarla baş edebilmek için her şeyden önce ekonominin anlamı ve işlevi üzerinde düşünmek önem taşımaktadır. Bugün yaşadığımız sorunun temelinde, ekonominin insandan ve insan ihtiyaçlarından bağımsızlaşması asıl sorun alanını oluşturmaktadır. Ekonomi, insandan bağımsızlaştıkça, kendinden menkul amaç ve öncelikleri içinde var olmakta, bu anlamda büyüme, rekabet, verimlilik olguları başlıbaşına ve bağımsız olgular anlamını kazanmakta, egemenlikleri de bunun üzerine kurulmaktadır. Bunları araç değil de amaç olarak sunduğunuzda da, insandan bu araçlara hizmet etmesi istenmektedir. Gerçi, propaganda düzeyinde zaman zaman büyüme ve istihdam, büyüme ve zenginlik arasında ilişkilerin söylemlerin baş köşesinde olduğunu görmek mümkün, ancak böyle bir meşruiyet arayışının giderek anlamını da kullanım gerekliliğini de yitirdiği ortada. Bugün yaşadığımız dünya gerçekliğinin bir yüzü budur. Oysa ne varlıkları ne de amaçları açısından insandan/toplumdan soyutlanamayacak bu olgulara gerçek işlevlerini kazandırmak, ancak bugün büyük ölçüde insandan kopmuş ekonomi, çalışma, üretkenlik, verimlilik, rekabet gibi kavramların insani özünü hatırlamakla mümkün olacaktır.

Öte yandan yaşadığımız dünya gerçeği, küresel ve toplumsal sorunların çözümünde önemli bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dünya sistemi, ulus devletler olarak, bölgeler olarak parçalanmış, ekonomik olduğu kadar siyasal, dinsel, etnik nedenlerle bölünmüş, çoğu zaman çatışmalı ve düşmanca ilişkilerin yaşandığı, hukuktan çok gücün son sözü söylediği bir dünya. Henüz ulusal düzeyde bile hukukun üstünlüğünden, insan haklarına dayalı bir hukuk anlayışının yerleştiğinden söz edilemezken, uluslararası ilişkilerde hukukun egemen olması, küresel düzeyde insan haklarının öne çıktığı bir küresel hukuktan söz edilmesi hiç kolay değil.

Ayrıca bu dünya zihinlerin işgali yoluyla, ekonomi, hukuk, demokrasi, insan ve insan hakları konularında bir merkezden değilse de, Batı'dan kaynaklanan düşünme kalıplarını ezberlemiş. Bu kalıplar, liberal düşünce için olduğu gibi sosyalist yaklaşımlar için de geçerli. Böyle olunca da, kendinden yola çıkarak düşünmeyi çok zaman ihmal etmekte ve Batı'nın geçtiği yolu izlemeyi yeğlemektedir. Bilgi edinmekte, fakat bağımsız fikir üretememektedir. Üretenleri bekleyenler ise, çoğunlukla dışlanma ve yok sayılmadır. Başarı belgesi dışarıdan verilmedikçe, gelişmekte olan ülkelerdeki fikirlerin büyüme ve gelişme olanağı pek bulunmamaktadır.

-Sorun Alanı 1: Günümüz Dünyasının Siyasal Gerçeklikleri veya İnsanların/Toplumların Değil Devletlerin Egemenliği ve Çatışmaların Yaygınlığı

Uluslararası ilişkiler alanında küreselleşmeyle birlikte ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın arttığından söz edildiğini biliyoruz. Ancak, gerçekte, karşılıklı bağımlılıktan çok tek taraflı bağımlılığın geçerli olduğunu, kuralların konulmasından yaptırımların uygulanmasına kadar uzanan her alanda hâlâ egemen devletlerin ağırlıklı rollerinin bulunduğunu görmemek de mümkün değil. Uluslararası ilişkilerin niteliği konusunda üç farklı görüşün ortaya atıldığını görüyoruz:¹⁶ Geleneksel görüşe göre, devletler uluslararası ilişkilerin temel aktörleridir ve bu dünyada güç ilişkileri rol oynar, uluslararası hukuk da yalnızca bu güç yapısını yansıtır. Böyle bir dünyada farklı kültürleri bir araya getirecek ve birbirine bağlayacak yasal bir sistemin kurulması da mümkün değildir. Bu görüşün tam karşısında, universalist görüş yer alır. Bu görüşü savunanlar için, potansiyel olarak "insanlık" önemlidir ve uluslararası ilişkilerde devletin etkin konumu yadsınamasa da, devlet kendinde bir amaç olarak görülmez. Daha çok, devlet dışındaki uluslararası sivil toplumun, uluslararası kuruluşların ve küresel şirketlerin etkinliği üzerinde durulur ve bu görüş açısından genel olarak benimsenen amaç da insanlık adına adaletin yaşama geçirilmesidir. İkisi arasında yer alan üçüncü görüş ise, devletleri değilse de ulusları temel alır, bu ulusların kendi aralarındaki ilişkilerde çıkarların belirleyici rolünü kabul eder ve uluslararası ilişkilerde işbirliğine gidilmesinden çok uluslararası düzeyde yasal bir düzenin kurulmasını önemli görür. Bu görüşü benimseyenler arasında bazıları, bugün yeryüzünde ortak çıkarların giderek daha önem kazandığını, bu nedenle hem uluslararası düzeyde ortak kuruluşların gelişmesinin, hem de uluslararası hukukta işbirliği ve güvenlik konusuna daha önem verilmesinin kaçınılmazlığı üzerinde durmaktadır. Görünen o ki, uygulamada, geleneksel yaklaşımın gerçekçiliği hâlâ büyük ölçüde geçerliliğini korumaktadır.

Bugün devletler arasında bitmeyen mücadeleleri ve bu mücadele içinde acı çeken toplumları görmek ve uluslararası ilişkiler açısından tek aktörün devlet olduğunu söylemek de mümkün; bu ilişkilerde egemen devletlerin belirleyici gücüne dikkat çekmek de. Ancak çevrenin korunması, insan haklarının hayata geçmesi, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması gibi bazı sınırlı konularda giderek küreselci ve universalist birlikteliklerin doğduğu da yadsınamaz. Ancak, bazı konularda yeryüzü ölçeğinde bir duyarlılık oluştuğunu görsek de, bireylerin ve küresel-toplumun bu duyarlılıkları hayata geçirecek güç kazanması kolay değil. Bazı yazarlarca dile getirildiği gibi, insanlar, *uluslararası hukukun hedefleri olmakta, fakat henüz özneleri değil;*¹⁷ hatta bunun halklar, toplumlar için bile geçerli olduğu bir gerçek. Uluslar arası ilişkilerde hükümetler veya devletler var, ancak henüz toplumların seslerini duyurması öyle kolay değil. Öte yandan uluslararası kuruluşların yetki ve yaptırımları henüz çok yetersiz olduğu gibi, bu kuruluşlarda bireylerin ve sivil toplumun katılımı da hemen hemen yok gibi.

¹⁶ Bruno Simma ve Andreas L. Paulus, "The International Community: Facing the Challenge of Globalization", <http://www.ejil.org/journal/vol9/no2/art2.html>.

¹⁷ Simma ve diğerleri, a.g.e; 6.

Yani devlet, uluslararası kamu hukukunun büyük ölçüde hâlâ tek öznesi durumunda. Henüz ulusal düzeyde bile sivil toplumun güçlenmesinden ve toplum hizmetinde bir devlet anlayışının hayata geçmesinden söz etmek mümkün değilken, küresel düzeyde insan haklarını, küresel-toplumu ve demokratik prosedürleri öne alan universalist bir anlayışın güç kazanmasının oldukça zor olacağı da çok açık. Öte yandan devletler arasındaki ilişkilerde ekonomik, siyasal ve askeri üstünlüklerin getirdiği egemenliği aşmanın yolu da hiç kolay görünmüyor.

Sonuç olarak, bugünkü dünyayı aşağıdaki gibi tanımlamak yanlış olmaz: a) Bu dünyada savaşlar, uluslararası çatışmalar eksik değil, insan hakları ihlalleri alabildiğine yaygın, ekonomik ve sosyal eşitsizlikler azalmayıp artmakta, ülkeler ve bölgeler arasında hem dengesizlikler artmakta, hem de açık ve gizli çatışmalar sürüp gitmekte; b) Dünya, temel aktörlerinin büyük ölçüde ulus devletler olduğu dağınık ve parçalanmış bir görünüm taşımaktadır ve bu dünyada uluslararası ilişkiler daha çok devletler arasındaki ilişkiler anlamını taşıyor. Gerçi ulus-devletlerin üstünde yer alan uluslararası kuruluşlar yok değil; ancak bunların hem etki alanları sınırlı, hem de bu kuruluşlarda da esas yetki yine güçlü devletlerin elinde. c) Uluslararası ilişkiler açısından uluslararası hukuk ise, henüz emekleme döneminde ve çok zaman gücün dediği oluyor. Böyle bir dünyada yaşanan küreselleşme süreci de, birçok açıdan ciddi bir hukuki boşluk doğurmakta ve bu dünyada bireyler, halklar, toplumlar açısından ekonomik ve siyasal anlamda birçok güvencesizliğe yol açmaktadır.

Bu dengesiz başta BM olmak üzere, yeryüzünde ortak çıkarların, ortak ilkelerin önem kazanması, insan hakları bağlamında bir küresel hukukun yaratılması konularında çaba gösteren uluslararası kuruluşlar ve küresel hareketler de yok değil. Ancak, biliyoruz ki, uluslararası ilişkilerde hukukun gücü ve üstünlüğünü hayata geçirme arayışları çok yenidir ve 2. Dünya Savaşı sonrası gibi yakın bir tarihe dayanmaktadır. O günden bugüne de durmadan aksayarak sürdürülmeye çalışılmaktadır. Bugün de BM, “uluslararası toplum” kavramını kullanmaya ve böyle bir duyarlılık yaratmaya özen gösterse de, yaşanan gelişmelerin de gösterdiği gibi, gerek oluşumu gerek yetkileri itibarıyla bu duyarlılıkların hayata geçmesi veya güvenceye kavuşması konusunda yeterli bir işlev görememektedir. Ancak yeryüzünün parçalanmışlığını giderecek çok daha farklı kuruluşlara, sözleşmelere ve yaptırımlara ihtiyaç da her geçen gün daha fazla hissedilmektedir.

Kuşkusuz bu ihtiyacın nasıl giderileceği konusu birçok soruyu beraberinde getirmektedir. Örneğin küresel düzeyde bir kurumsallaşma olmadan böyle bir hukukun nasıl yaratılacağı sorusu önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Temel aktörlerin devletler olduğu, bu aktörler arasındaki çıkar çatışmasının en belirleyici rol oynadığı uluslararası ilişkilerde hem ulusal çıkarları hem de yeryüzündeki dengeleri koruyacak, hem devletleri hem toplumları dikkate alacak, hem gelişmiş hem de gelişmemiş dünyaya hizmet edecek bir hukuk ve kurumsallaşma nasıl yaratılacaktır? Ülkeler, bölgeler, güçler arasında bunca dengesizlik varken, bu güç dengesizliğini önemli ölçüde azaltacak hukuki ve siyasi değişimin dayanağı nerede bulunacaktır? Ekonominin ve piyasanın küreselleşmesi mi bu tür bir bütünleşmeyi gerektirecek, yoksa bugünkü dünya sistemine karşıtlığın küreselleşmesi mi yeni bir dünya sistemi ve hukuku getirecek? Bilmiyoruz. Ancak, uluslararası hukuk bugün devlet-merkezli bir kurumsallaşma gösterse ve uluslararası ilişkilerde temel aktörler olarak devletler görünse de, bir yandan da görülen dengesizliklere ve doğan ihtiyaçlara cevap verecek karşıt arayışların ortaya çıktığını görüyoruz. Bu durumda gelecekle ilgili öngörülerde bunları da hesaba katmak oldukça gerçekçi görünmekte.

-Sorun Alanı 2: Gücün Egemenliği Hukukun Göreceliliği

Günümüz dünyasında temelde sorunların ekonomik-toplumsal ve siyasal-hukuksal alanlar olmak üzere iki alanda karşımıza çıktığı, bu iki sorun alanının de birbiriyle ilişkili olduğuna değinmiştik. Bugün, bir yandan kapitalizmin hızla küreselleşmesi ve getirdiği olumlu-olumsuz birçok sonuç dünyayı önemli ölçüde etkilemekte ve yoğun ahlâki ve siyasal tartışmalarla küreselleşme karşıtlığı gibi gelişmelere yol açmaktadır; öte yandan küreselleşen piyasa ve ticari kurallar ekonomik hukuku ulusötesine taşımaktadır. Benzer bir gelişmeyi, kısıtlı bir biçimde de olsa, insan hakları konusunda yaşamaktayız; ancak bugün için gerek küresel gerek toplumsal düzeyde hem hukukun üstünlüğü hem de insan haklarının geçerliliği konusunda yoğun çelişkiler ve yalpalamalar yaşandığı da açıktır. Uluslar arası ilişkilerde hukukun geçerli kılınması ise, daha henüz emekleme döneminindedir; varolan çatışmalı ve eşitsiz ilişkiler içinde de kolay gelişecek gibi görünmemektedir. Bugün için, ulus devlet düzeyinde bile devlet gücünü sınırlamak ve devletin şiddet tekeli denetlenen önündeki bulunan bunca engel varken, uluslararası ilişkilerde hukuki denetimden ve yaptırımlardan söz etmek için daha uzun zaman beklenecek gibi görünmektedir. Ayrıca, eşitsizlikler gibi, çatışmaların ve küresel terörün hüküm sürdüğü dünyamızda, devletler için özgürlükleri sınırlamanın yüzlerce nedenini bulmak hiç zor görünmemektedir. Oysa küreselleşen kapitalizmin dönüştürülmesi için de, uluslararası ilişkilerde göreceli de olsa daha eşitlikçi ilişkilerin geliştirilmesi için de hukukun üstünlüğü ve insan haklarının güvence altına alınması tek yol olarak görünmektedir.

İnsan hakları ve demokratik gelişmeler konusunda Doğu ve batı arasında önemli ayrımlar olduğu da bilinmektedir. Batı dünyasında temel insan hak ve özgürlükler konusunda, en azından vatandaşları için, büyük sorunlar yaşanmazken, gelişmekte olan ülkelerin insan hakları ihlalleri açısından karnelerinin ne denli kötü olduğu biliyoruz. Öte yandan sosyal-ekonomik haklar konusunda gelişmiş ülkelerin bile belirli bir güvence sağladıklarını söylemek mümkün değil. Bugün temel insan hakları hukukunda belirli bir yol alınmış olursa da, çok önemli sorun ve engellerin devam ettiğini biliyoruz.

İnsan haklarının küresel düzeyde güvenceye kavuşmasının önünde dört önemli sorundan söz edilebilir: İlk olarak, genellikle gelişmiş ülkelerin çifte standartlılığı, yani kendileri için bir “güvence alanı” yaratırlarken öteki ülkelerdeki olumsuz koşullara karşı gösterdikleri duyarsızlık önemli bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada AB’nin biraz farklı bir konumu olduğunu vurgulamak da doğru olur. AB, gerek genişleme sürecinde aday ülkeler için getirdiği kıstaslarla, gerek üçüncü ülkelerle kurduğu ticari ilişkilerde temel insan haklarına merkezi bir önem verdiği gibi, kurmak istediği ortak güvenlik politika konusunda da insan hakları ihlallerinin önlenmesi ihtiyacını vurgulamaktadır. Kuşkusuz ne Avrupa ülkeleri, ne de AB bu konularda her zaman tutarlı bir çizgi izlemişlerdir; bu konularda üye ülkeler arasında görüş farklılıkları olduğu da bilinmektedir. Ancak, yine de, AB’nin kendini uluslararası düzeyde insan haklarının gerçekleşmesi açısından daha etkin bir oyuncu olarak gördüğü veya böyle bir rol oynamak istediği söylenebilir.¹⁸ İkinci sorun alanı, birçok ülkede normatif durum ile yaşanan gerçeklik arasındaki farklılık ve çelişkilerin inanılmaz boyutlara varmasıyla ilgilidir. Birçok ülkede anayasal ve yasal güvenceler, çok zaman, insan hakları ihlallerini önleyememektedir; uluslararası düzeyde tanınan benzer güvencelerin ne ölçüde geçerli olacağı konusu da oldukça kuşkuludur. Üçüncü olarak, bugün için insan hakları konusundaki sorumluluk büyük ölçüde ulus devletlerden beklenirken, uluslararası düzeyde giderek etkinlikleri artan uluslararası kuruluşlar ve uluslararası şirketler gibi farklı aktörlerin bu konudaki sorumlulukları görmezlikten gelinmekte ve bunlar tarafından yapılan ihlaller

¹⁸ A.g.e.; 5 of 10.

çok zaman bir yaptırımla karşılaşmamaktadır. Dördüncü ve de en kırılgan nokta olarak da, insan hakları konusunda uluslararası düzeyde yalnızca temel hak ve özgürlükler boyutunda bir duyarlılık oluşurken, insan haklarının bütüncül karakterinin gözden kaçırılmasıyla ilgili olmaktadır.

Bugün için, ne ulus devletler ne de ekonomik politikalardan sorumlu olanlar için sosyo-ekonomik hakların ihlali konusunda bir yaptırım söz konusudur. Hattâ bu durum AB açısından da geçerlidir. AB, temel hak ve özgürlüklerin korunmasında önde gelen bir aktör konumundayken, sosyal, ekonomik haklar konusunda kendi iç hukukunda bile yeterli bir koruma sağlayamamıştır. AB düzeyinde, Sosyal Şart'ın Amsterdam Anlaşması'nın bir parçası durumuna gelmesinden sonra bile, sosyal hakların gerçekleştirilmesi ve korunması üye ülkelere bırakılmıştır. Bu konularda ne Avrupa Adalet Divanı ne de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne gitme olanağı söz konusudur. Ancak AB üyelerinin çoğunda refah devleti anlayışı öne çıktığından, farklı refah rejimlerine göre değişen ölçülerde de olsa, sosyal hakların kurumsallaştığını ve korunduğunu görüyoruz. Gerçekten AB'yi oluşturan ülkelerin çoğunda sosyal hakların kurumsallaşması ve sosyal harcamaların boyutları öteki gelişmiş ülkelerle kıyaslanmayacak düzeydedir; AB'yi öteki ülkelerden ayırt eden en önemli toplumsal özellik de buradadır. AB'nin gelecekte nasıl bir konum alacağını da, büyük ölçüde, genişleme ve derinleşme sürecinde Avrupa'da ne ölçüde siyasal ve sosyal bütünleşme sağlayıp sağlayamayacağı belirleyecektir. Örneğin bütünleşme konusundaki kararlılığı sürdürdüğü takdirde, üye ülkeler tarafından giderilemeyen sosyal eşitsizliklerin AB'düzeyinde gerçekleşecek gelir aktarımlarıyla iyileştirilmesi ve Avrupa düzeyinde sosyal haklar konusunda da belirli bir standart sağlanması gerekeceği açıktır. Bu konuda gelecekteki gelişmeleri bilemesek de, Avrupa için en azından bunu gerçekleştirecek bir potansiyelin bulunduğu söz etmek mümkün görünmektedir.

Dolayısıyla gerek dünyada gerek toplumsal düzeyde sosyal haklar konusunda çelişkiler ve yalpalamalar da yoğundur, tartışmalar da. 1993 yılında yapılan İnsan Hakları Konusundaki Viyana Konferansı'nda insan haklarının bölünmez bir bütün olduğu görüşü uluslararası düzeyde kabul görmüş ve bu dönem sonrasında BM artan işsizlik, yoksulluk gibi sorunlarla mücadelede, insan haklarının ve insan haklarında bütüncül bir yaklaşımın temel alınmasından yana bir tutumu benimsemiştir. Kendi politikalarında bunu hayata geçirecek, örneğin kalkınma yardımlarını ülkedeki insan haklarının gelişmesiyle ilişkilendirmek gibi uygulamalara yöneldiği de bilinmektedir. BM, ayrıca IMF (Uluslararası Para Fonu), WB (Dünya Bankası), WTO (Dünya Ticaret Örgütü) gibi uluslararası kuruluşların politika ve uygulamalarında da insan hakları doğrultusunda düzenlemeler yapılmasını istemekte, uluslararası kuruluşların ve küresel şirketlerin destekleyeceği "sosyal fon" adı altında bir dayanışma fonu oluşturma gibi girişimlerde bulunmaktadır. Özetle BM, bir yandan ulus devletler dışında ve toplumsal düzeyin ötesinde de insan hakları konusunda bir duyarlılık oluşturmaya çalışmakta, öte yandan insan haklarının var olabilmesi için, temel insan hak ve özgürlükleri dışında, ekonomik-sosyal-kültürel birçok hakkın bir bütün içinde ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. BM açısından gelinen noktanın anlamlı ve önemli olduğu kuşkusuz; ancak yeterli olmadığı da çok açık. İnsan haklarının küresel düzeyde iyileşmesi ne uluslararası yardım sözleşmelerindeki birkaç gösterge ile sağlanabilir, ne de bu koşulların iyileşmesi yalnızca ulusal devletlerden bu yolda bir sorumluluk beklemekle mümkün olur. Sorun çok daha geniş boyutludur ve ne yazık ki, sorunun küresel ekonomik işleyişle doğrudan ilgili olduğu çok zaman görmezlikten gelinmektedir.

Oysa, insan hakları alanında ulusal ve uluslararası hukuk emeklerken, küresel ekonominin dayatmaları da artmakta, ekonomik kuralların hızla küresel bir niteliğe ve güce kavuştuğu

görülmektedir. Gerçekten küreselleşen piyasa, ekonomi alanında giderek uluslararası nitelik kazanan kurallar getirmekte ve bu alan bugün, devletler hukuku ve insan haklarından çok daha hızla gelişen bir hukuk alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün IMF'nin ekonomi politikalarındaki kuralları gibi, WTO da küresel düzeydeki ticari ilişkiler açısından geçerli olacak kuralları oluşturmakta ve WTO'nun yaptırım gücü daha bugünden BM'in gücünü aşmış görünmektedir. Ekonomik alanda küresel kurallar kendi yaptırımlarını da beraberinde getirirken, bu kuralların konulmasında büyük ölçüde gelişmiş ülkelerin gücü ve çıkarının belirleyici olduğunu yadsımak mümkün değildir. Bu anlamda ekonomi alanında gelişen küresel hukukun oluşumunda gelişmekte olan ülkelerin önemli bir rolleri ve etkileri olduğunu söylemek de, bu hukukun onların çıkarlarını gözetmesini beklemek de pek mümkün değildir

-Sorun Alanı 3: Küresel Kapitalizmin Hegemonyası

Kuşkusuz, ekonominin ve piyasanın bu bağlamda dönüştürülmesi, siyasetin yerel ve küresel düzeyde etkinlik kazanması, ekonomik ve sosyal hakların yalnız ulusal değil küresel bir denetime kavuşması gibi gelişmeler oldukça radikal gelişmelerdir. Örneğin insan hakları konusunda bütüncül ve küresel bir hukuki denetim yaratılması hiç de kolay değildir. Öte yandan bugün için, piyasanın kurumsallaşması, siyasetin ve demokrasinin kazandığı işlev, genel olarak insan haklarının hayata geçmesi, sosyal refah anlayışı ve uygulamalarının gelişmesi açısından ülkeler arasındaki farklar büyüktür ve bu konularda olumlu özellikler gösteren gelişmiş ülkelerde küreselleşmenin getirdiği sosyal-siyasal maliyet oldukça düşük düzeyde kaldığı gibi, bu konularda küresel bir denetime de daha az ihtiyaç duymaktadırlar. Bu nedenle örneğin küreselleşmenin dönüştürülmesinin önünde, hukuki sorunlar (örneğin sorunların küreselliği fakat hukukun ulusal düzeyde bağlayıcılığı gibi), katılım sorunu (küresel meseleler çok farklı aktörlerden kaynaklanırken, politika oluşturma ve karar almanın hükümetler arası bir konu olması gibi) ve belki de en önemlisi niyet sorunu (yaşanılan sorunların henüz ülkeleri bu konularda işbirliği yapmaya ikna edememiş olması) gibi çözülmesi gereken birçok mesele yer almaktadır.¹⁹ Ancak neo-liberal politikaların tahribatı ne gelişmekte olan ülkelerle sınırlıdır, ne de uzun sürede bu işleyişin karşısına ulusal düzeydeki çözümlerle çıkmak mümkün görünmektedir. Yani bugün güvenli görünen adacıkların, yarın da güvenilir kalacağı konusunda emin olmak mümkün değil. Bu nedenle bir yandan küresel ekonominin sorunları sürdükçe, öte yandan ekonomik ve sosyal açıdan daha derin bir bütünleşme ihtiyacı duyulduğunda, bir yandan ekonomik bütünleşmenin bir fonksiyonu olarak, öte yandan küresel bir dayanışma ahlâkı ve küresel bir siyasetin gereği olarak yalnızca ekonomik büyüme ve etkinlik konusunun değil, fakat ekonominin sosyal yönlerinin de öne çıkmasını beklemek o kadar imkansız görünmemektedir.²⁰

Gerek ekonomik gerek siyasal alanda yaşanan sorunlara ilişkin tartışmalarda, özünde, insan hakları konusunun anlamlı bir başlangıç noktası olarak ortaya atıldığını söyleyebiliriz. İnsan hakları bağlamında da iki önemli gelişmeye ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmaktadır; ilk olarak insan hakları hukukunun tüm toplumlar ve tüm bireyler açısından uygulanabilir duruma gelmesi, yani küreselleşmesi gerekmekte, ikinci olarak da insan haklarının yalnız temel insan hak ve özgürlükleri gibi sınırlı bir bakış açısıyla değil, sosyo-ekonomik haklar, çevre hakları gibi tüm insan haklarını içerecek biçimde ve bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması gerekli olmaktadır. Kısacası, bütüncül bir insan hakları yaklaşımının kabulü ve bunun küresel bir gerçeklik kazanması, bugünkü küreselleşmenin dönüştürülmesi için önemli bir başlangıç ve ciddi bir meşruiyet kaynağı olarak görünmektedir. Bu boyutta bir insan hakları anlayışının kabul edilmesi ve küreselleşmesinin ise, hiç kolay olmadığı açıktır. Bugün ancak AB'yi kuran

¹⁹ Deacon, 1999; a. g. e; 3 of 6.

²⁰ A.g.e.; 1999.

çekirdek ülkelerin, insan haklarına bütüncül bir yaklaşım açısından en ileri uygulamaları gerçekleştirmiş ülkeler olduğu görülmekte, fakat AB'nin genişleme sürecinde bu yaklaşımı ne kadar koruyacağı ve bunu tüm Avrupa'yı kapsayacak bir çerçeveye ulaştırıp ulaştıramayacağı bilinmemektedir. Bunun gibi, insan hakları alanında yalnızca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ulusüstü bir yargı organı olarak görev yapmakta, dolayısıyla etki alanı sınırlı kaldığı gibi, sosyo-ekonomik haklar açısından bu Mahkeme'nin de bir işlev göremediği bilinmektedir. Özetle, günümüz koşullarında insan haklarının küresel bir denetime kavuşması bazı nedenlerle kaçınılmazdır, ancak bazı nedenlerle de oldukça zordur. Bu nedenle, insan hakları alanında bir yandan küresel-liberal ekonomi anlayışı ile sosyal/küresel kaygılar arasındaki gerilim, öte yandan egemen devletler ile birçok açıdan az gelişmiş ülkeler ve bölgeler arasındaki gerilimin gelecekteki dünya açısından çok belirleyici olacağını söylemek yanlış olmaz.

3-Parçalanmış Dünyadan “Küresel Bir Hukuka” ve “Küresel Bir Topluma” Doğru mu?

İşte bu noktada, küreselleşmenin dönüştürülmesini tartışmaları gündeme gelmekte ve bu dönüşümü küresel bir sosyal adalet ve dayanışma duygusuyla isteyenlerin yanısıra, fonksiyonalist yaklaşımla küreselleşmeden böyle bir işlev bekleyenler de bulunmaktadır. Bu görüşü savunanlar, ekonominin küreselleşmesinin kaçınılmaz olarak insan haklarının küreselleşmesini de getireceğini söylemekte ve Avrupa Birliği'nin kuruluşunda etken olduğunu bildiğimiz “fonksiyonalist yaklaşımın” küresel düzeyde de işe yarayacağını düşünmektedirler.²¹ Örneğin Petersmann'a göre, insan haklarının korunması ve ekonomik bütünleşme birbirini olumlu etkileyen gelişmelerdir, bugün küresel düzeyde başlayan ekonomik bütünleşme kaçınılmaz olarak hukukun üstünlüğünü ve insan haklarının dikkate alınmasını gerektirecektir. Çünkü, AB örneğinde olduğu gibi, küresel düzeyde ekonomik bütünleşme bir yandan küresel toplum tarafından kabul edilme ihtiyacını duyacak, aksi halde bugün birçok örneğini gördüğümüz protesto ve engellemelerle karşılaşacaktır. Böyle bir kabulün sağlanması için de ekonomik bütünleşmenin, yalnız ekonomik etkinliğe değil “demokratik meşruiyete” ve insan hakları içinde tanımlanan “sosyal adalet” anlayışına ihtiyaç duyması kaçınılmaz olacaktır. Öte yandan da, uluslararası ticarete rekabet ve serbestinin sürdürülmesi için örneğin çalışma koşulları ve sosyal haklar açısından ülkeler arasındaki farklılıkların giderilmesi veya azaltılması gerekli olacaktır.

Böyle bir gelişmeyi sağlamak açısından önerilen de, yine uluslararası kuruluşlarla ilgili yasal düzenlemelere insan hakları boyutunun eklenmesi, bunun için de BM'in uluslararası tüm aktörleri kapsayacak “küresel bir anlaşmayı” hayata geçirmesi olmaktadır. Yani, ekonomik bütünleşme ve fonksiyonalizmin, “küresel bütünleşme hukuku” yaratması beklenmektedir. Kısacası, WTO gibi kuruluşlar ekonomik bütünleşme yolunda attığı adımlar ve getirdiği kurallarda giderek insan haklarını dikkate alacaklar, insan haklarına bağlılık arttıkça da hem ekonomik etkinlik büyüyecek, hem de bu kuruluşların demokratik meşruiyetleri sağlanmış olacaktır. Petersman, yukarıda özetlenen görüşleri çerçevesinde, Avrupa Birliği'nin izlediği yolu örnek göstermekte ve AB içinde tek pazar yaratılmasının Avrupa'da insan hakları konusunda da bir bütünleşme getirdiği görüşünü savunmaktadır. Öte yandan insan haklarının anayasal güvenceler ve hukuki yaptırımlar olmadan hayata geçemeyeceği görüşünü de benimsemekte ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin uygulamaları ile AB'nin şimdi bir anayasa arayışına girmesini de örnek göstererek, küresel düzeyde bağlayıcı bir hukukun uygulanabilmesi için bu alanda görev yapacak bir uluslararası mahkemeye gerek duyulduğunu söylemektedir.²² Ancak Petersman açısından da, bu alandaki gelişmeler

²¹ Ernest-Ulrich Petersmann,

²² a.g.e.;4.

ekonomik bütünleşmenin tarafları olan uluslararası kuruluşlardan beklenemez; bu nedenle asıl görev BM'ye düşmekte ve ondan, tüm uluslararası aktörleri insan hakları, hukukun üstünlüğü, demokrasi konularında bağlayacak bir "küresel sözleşme" ile bu sözleşmenin uygulanmasında etkin bir rol oynayacak uluslararası yargı denetiminin kurulması beklenmektedir.

Sonuç olarak., ister dayanışmacı bir ahlâk anlayışıyla ister fonksiyonalist bir yaklaşımla olsun bugün, geçmişte ulus-devlet bazında anayasal otoritenin oluşturulması ve insan haklarının güvenceye alınması gibi, giderek küresel düzeyde işlev görecek anayasa benzeri bir "küresel sözleşmeye" ihtiyaç duyulmaktadır. Kuşkusuz böyle bir anayasanın oluşturulması ve küresel düzeyde bir uzlaşmanın yaratılması için kullanılacak süreç ve mekanizmalar da önem taşımaktadır. Bugünkü gibi daha çok egemen gücün belirleyici olduğu kural-koyma süreçlerinin, ne küreselleşmeye gerçek bir boyut kazandırılması, ne küresel bir uzlaşma yaratılması, ne de dünyanın ihtiyaç duyduğu daha adil ve güvenceli bir hukuk sisteminin oluşturulması açısından yeterli olduğunu söylemek mümkün. Bu nedenle, geçmişte ulusal düzeyde hukukun ve meşruiyetin sağlanması açısından önemli görünen demokratik ilkeler, bugün küresel düzeydeki bir hukuk sisteminin hayata geçirilmesi açısından da önemli olmaktadır. Küresel bir anayasa oluşturulması için, anayasal demokrasilerdeki gibi, kuralların konulmasında demokratik süreçlerin takip edilmesi, küresel sivil toplum katılımının sağlanması, insan hakları gibi bazı temel ilkelerin dikkate alınması ve uygulanmasında da erkler ayrılığı ilkesininin, örneğin güçlü ve bağımsız bir yargı denetiminin sağlanması gerekli görünmektedir. Özetle, insan haklarının küresel, bölgesel ve ulusal düzeyde korunabilmesi için yukarıdaki ilkeleri dikkate alan, devlet-merkezli geleneksel hukuk anlayışı yerine küresel düzeyli bir hukuk anlayışını getiren, insan hakları hukukunun yerleşmesinde rol oynayacak güçlü ve bağımsız bir yargı denetimini kuran bir hukuk sistemine ihtiyaç bulunmaktadır. Oysa, tüm bu alanlarda ciddi sorunlar ve boşluklar olduğuna yukarıda da değinmiştik. Bu bağlamda, Avrupa Birliği, gerek ekonomik bütünleşme çıkışlı gelişmesi ve bugün bölgesel bütünleşme açısından gösterdiği aşamalarla, gerek benimsediği modelin Avrupa'nın sosyal bütünleşmesi açısından taşıdığı değerler açısından ilgi çekici özellikler göstermektedir. Acaba AB, küresel düzeyde sosyal bir bütünleşmenin bölgesel düzeydeki bir başlangıcı olabilir mi?

Geleceği bu bağlamda irdelerken, bu gelecekte Avrupa'nın ve Avrupa Birliği'nin nasıl bir rolü olacağı konusu da hayli ilgi çekici bir konu. AB'yi daha da doğrusu Avrupa'ya tarihsel/siyasal/toplumsal gerçeklikleri içinde anlamak, temsil ettiği özelliklere ve değerlere bu açıdan bakmak ve bunların yeryüzü, öteki toplumlar ve gelecek açısından ne anlama geldiğini tartışmak dikkat çekici bazı özellikler sunmakta. Benzer tartışmaların çok boyutlu olarak Avrupa'da da birçok çevrede yapıldığı bir gerçek. AB'nin kendi geleceğini tartıştığı "Gelecek Konvansiyonu" içinde de bu tür konuların az çok tartışıldığını biliyoruz. Aslında, AB şimdilik daha çok kendi geleceği üzerinde odaklanmış görünse de, hem kendi geleceğinin hem de dünyadaki rolünün birbirine bağlı olduğunun bilincinde olduğu muhakkak. Örneğin Avrupa'daki toplumsal sistemin ve benimsenen temel değerlerin hem genişleme ve ekonomik bütünleşme süreci içinde, hem de küreselleşme karşısındaki durumu ve sürdürülüp sürdürülemeyeceği bugün için AB içinde en çok tartışılan konulardan biri. Bu konulardaki seçimlerin ve politikaların AB'nin dünyadaki yeri ve rolü üzerinde önemli etkileri olacağı da çok iyi bilinmekte. Öte yandan kendi iç politikası dışında da AB'nin, küreselleşme karşısında veya uluslararası hukuk alanında, genellikle, örneğin ABD'ye kıyasla daha farklı bir yaklaşım sergilediği görülmekte. Kuşkusuz, AB'nin, bir yandan bazı konularda olduğu gibi bu konularda da oldukça yalpalıyor olması, öte yandan henüz önemli bir küresel aktör konumuna gelmemiş ve seçimleriyle yeryüzünü etkileme gücüne ulaşmamış bulunması gibi

4-Küreselleşme Karşısında Avrupa

Avrupa'nın, hem küreselleşme sürecinin bir parçası ve itici gücü hem de ona karşı bir savunla ve alternatif olarak düşünüldüğünü söylemek mümkün. Küreselleşmenin ilk evrelerinde lider konumunda olan Avrupa, bugün liderliği ABD'ne kaptırmış olsa da, küreselleşmenin arkasında siyasal güç olarak da sermaye gücü olarak da yine önemli bir konumdadır; ancak kendi geleneği içinde kazandığı bazı özellikler nedeniyle üye ülkeler ve Avrupa Birliği küreselleşme karşısında hem kendi farklılıklarını korumak istemekte, hem de zaman zaman küreselleşmeye eleştirel bakmakta ve ona daha farklı boyutlar kazandırmak gibi bir ihtiyaçtan söz etmektedirler. Bu açıdan Avrupa'nın küreselleşme içinde ve karşısında ki konumu irdelenmeye ihtiyaç göstermektedir.

-Avrupa'yı Farklılaştıran Gelenek ve Avrupa Toplum Modeli

AB'nin yarattığı yakınlaşma ve birleşme süreci içinde giderek bir bütün olarak ele alınan Batı Avrupa'da, tek bir sosyal modelden söz edilip edilmeyeceği konusu kuşkusuz tartışmalı bir konudur. Kimi yazarların ve Avrupa Konseyi, Avrupa Komisyonu ve Avrupa düzeyindeki sosyal tarafların sık sık "Avrupa Sosyal Modeli" gibi bir kavramdan söz ettikleri görülmekle birlikte, bu konuda bir fikir birliği oluşmuş değildir. Mesele iki yönlüdür; birincisi Avrupa toplum modeli denilince ne kastedilmektedir; ikincisi de Avrupa 'da tek bir modelden söz edilebilir mi? Komisyon'un 1994 yılında yayınladığı ve "*Avrupa Sosyal Politikası: Birleşmeye Doğru Bir Yol*" başlıkla Beyaz Kitap'ta, Avrupa sosyal modelinden ne anlaşıldığı konusunda bazı değerlerin ortaya konduğunu görüyoruz.²³ Buna göre, demokrasi ve insan hakları, piyasa ekonomisi, serbest toplu pazarlık gibi sendikal haklar, fırsat eşitliği, sosyal refah ve dayanışma Avrupa toplum modelinin ortak değerleri olarak ortaya konmakta ve bu değerlerin bir maliyet değil, rekabetin sürdürülmesi açısından da önemli özellikler olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla refah rejimleri açısından farklı uygulamalara yönelen Avrupa'da siyasal, toplumsal ve kurumsal bazda hedefleri ve ilkeleri oldukça benzeşen bir toplum modelinden söz etmek mümkün. Ben de Avrupa Toplum Modeli adına taşıyan kitabımda, tartışmalı yanları bulunsun da, böyle bir yaklaşımı benimsedim ve Avrupa'yı da AB'yi de daha iyi anlamak açısından bu modelin tarihsel ve ilkesel bazda çözümlemesini yapmaya çalıştım.²⁴

Yüzyıllara uzanan bir gelişme süreci sonunda, 20. yüzyılın ortalarından başlayarak Batı Avrupa'da kendine özgü bir toplum modelinin ortaya çıktığından söz etmek mümkün. Model, tarihsel ve sosyal gelişmelerin bir ürünü olduğundan, tarihsel ya da sosyal koşullar değiştiğinde varlığını sürdürüp sürdürmeyeceği bilinmemekte. Örneğin bugün hem içerdeki hem dışardaki yapısal koşullar önemli ölçüde değişim göstermekte ve modelin bazı boyutlarında çatırtılar yükselmektedir. Öte yandan Avrupa toplum modelini büyük ölçüde benimseyen ve destekleyen, genişleme süreci içinde bu modeli Avrupalılaştırma gibi bir hedefi önüne koyan AB nedeniyle, modelin yaşaması ve örnek alınacak özelliklerini sürdürmesi de küçük bir olasılık değil. Bu nedenle modelin ölümü mü küreselleşmesi mi mümkün olacak bilemiyoruz; ancak bugünkü küreselleştirmeyi dönüştürmek gibi bir hedef önemesendiğinde gerek toplum modeliyle, gerek küreselleşme karşısındaki konumuyla AB ve temsil ettiği değerlerin irdelenmesinde yarar olduğu kuşkusuz.

Avrupa toplum modeli, çok kısaca liberalizm ve sosyalizm arasında sentez sağlayan bir anlayışı yansıtır. Bu nedenle modelde dikkat çekici bir özellik olarak, kapitalist ekonomi ve

²³ European Commission, *White Paper*, Brussels, 1994.

²⁴ Meryem Koray, *Avrupa Toplum Modeli? Nereden Nereye...*, TÜSES Yay, İstanbul, 2002.

çoğulcu demokrasi ayağının yanında üçüncü bir ayak, siyasetin etkin bir biçimde kullanılmasıyla ortaya çıkmış bulunan ve bu iki yapı arasındaki uzlaşmayı sağlamak açısından etkin bir rol oynayan refah devleti anlayışı ve uygulamaları yer alıyor. Model böylece birbirleri arasında etkin bir iletişimin ve dengenin sağlandığı üç ayaklı bir yapı üzerine oturmakta.²⁵ Üç ayaklı bu modelin işlemlerini sağlayan da, yapısal-işlevsel nitelikler olmaktadır. Bunları şöyle saymak mümkün: a) Bu model, toplumsal çıkar grupları arasındaki çatışmaların siyasal ve demokratik yoldan çözümlenmesini esas alan ve bu anlamda siyasete “çatışmanın kurumsallaşması” görevini veren bir modeldir. b) Bu modelde ekonomi politikalarıyla sosyal politikaları birbirine yakınlaştıran bir anlayış öne çıkmaktadır. c) Dolayısıyla model, siyasetin ve dolayısıyla devletin devletin etkin ve uzlaşma sağlayıcı bir rol oynaması üzerine kuruludur ve bu rol de, büyük ölçüde bütüncül bir insan hakları yaklaşımıyla, bu hakların kurumsallaşması ve bunu sağlayan sosyal politikalarla hayata geçmektedir.

Piyasa ekonomisi, siyasal demokrasi aracılığıyla toplumsallaşmakta ve ekonomik işleyişte piyasa kuralları kadar toplumsal-siyasal tercihler de etkin rol oynamaktadır. Siyasal demokrasi, siyasallaşmış toplumsal çıkarlar aracılığıyla refah devletini inşa eder ve refah devleti aracılığıyla uzlaşılabilir sistemin inandırıcılığını ve işlevselliğini yeniden kurar. Refah devleti veya sosyal-ekonomik hakların kurumsallaşması sağlandıkça da, yalnız maddi koşullar iyileşmekle kalmaz, aynı zamanda demokrasiyi ve sivil toplumu güçlendiren bir toplumsal yapı inşa edilmiş olur. Böylece eğitime, sağlığa, istihdama yönelik sosyal politikalar, işgücü verimliliği ve üretkenliği yoluyla ekonomiye, eğitilmiş, bilinçli, güvenli bir toplum yoluyla da demokrasiye hizmet ederler. Bu nedenle Avrupa toplum modeli, kuramsal anlamda liberal ve sosyal düşüncelerin sentezi olduğu gibi, uygulamada da pragmatik ve işlevseldir.

Bu modeli farklılaştıran, yani Avrupa’daki liberal-sosyal geleneği ve bu toplumsal-siyasal yapıyı ortaya çıkaran iki boyut çok önemlidir. Birincisi, emek ve sermaye olarak toplumsal taraflar bu modelin, sivil toplumun ve demokratik gelişmenin omurgasını oluştururlar. Siyasal yelpaze bu açılımı temsil eder. İki taraf arasındaki temel uzlaşmanın kurulması ve sürdürülmesi için demokratik haklar ve siyaset araç olduğu gibi, iki toplumsal taraf da siyasetin temel aktörleridir; çok zaman hükümet politikalarının da doğrudan tarafı olmak gibi bir rol oynarlar, yalnızca siyasal partiler aracılığıyla değil, yaygın ve güçlü örgütleri aracılığıyla da siyasal ve toplumsal sistemle iç içe girmiş durumdadırlar. Sonuç olarak ortaya “demokratik korporatizm” diye adlandırılan bir siyasal yapı çıkmakta ve birçok politika üç taraf arasında süreklilik taşıyan kurumsallaşmış ilişkiler ağı içinde oluşmakta ve belirlenmektedir. Hangi parti iktidara gelirse gelsin, bu üç çıkar grubu arasındaki temel uzlaşmanın sürdürülmesi asıldır, bunun için de hem uzlaşmanın ana maddeleri değişmemekte, hem de uygun politikaların hayata geçmesi için üç taraf arasındaki ilişki ve etkileşim sürdürülmektedir.

Bu yapısal özelliğin, bugün küreselleşmenin dönüştürülmesi veya küresel düzeyde demokrasinin zenginleştirilmesi açısından önemli bir nitelik olduğu da düşünülebilir. Uluslararası ilişkilerin temel aktörleri olan ulus devletler arasındaki ilişkilerin bugünkü gibi bir güç-tâbiyet ilişkisi olmaktan çıkarılması da, ulus-devletler dışındaki çıkarların (halkların, toplumların, bölgelerin, grupların ve de bireylerin) temsili açısından da “küresel düzeyde demokratik korporatizme” ihtiyaç duyulduğunu söylemek yanlış olmaz. Bugün uluslararası kuruluşlardan başlayarak, daha demokratik, daha katılımcı ve daha şeffaf örgütlerin oluşmasında bu tür çok taraflı karar-verme süreçlerini örnek almak kaçınılmaz görünüyor.

²⁵ Koray, 2002; a.g.e.

Bu modelin ikinci büyük özelliği ise, kurumsallaşan ve siyasallaşan çatışmanın uzun süreli bir uzlaşma ve gelişme yaratmasının ardındaki dayanaktır ki, o da siyasetin ve devletin kazandığı niteliklerle ilgilidir. Bu nitelikleri de “refah devleti” olarak kavramsallaştırabiliriz. İki taraf arasındaki uzlaşmada sermaye karşısında emeğin ve sonra daha geniş toplum kesimlerinin bu sistemden olumlu bir pay almaları istenmektedir, buna karşı da hem ekonomik büyüme ve verimliliğin, hem de toplumsal uzlaşmanın sürdürülmesi güvence altına alınmaktadır. Bu değiş-tokuşun gerçekleşmesinde en işe yarar politikalar da, refah devleti uygulamalarında ortaya çıkmaktadır. Refah devleti ise, insan hakları ve vatandaşlık anlayışına, sosyal haklar boyutunu ekleyen, sosyal-ekonomik hakların (eğitim, sağlık, çalışma, sosyal güvenlik gibi) hayata geçmesi için bunların kurumsallaşmasına özen gösteren, toplumda sosyal adalet ve sosyal dayanışma fikrinin yaygınlaşmasına çalışan bir devlet anlayışı olmaktadır.

Sonuç olarak, bu anlayış içinde ekonomik politikaların sosyal politikalarla bütünleştirilmesi önem taşır. İstihdam yaratılması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi veya daha eşitlikçi ve daha adil bir gelir dağılımına ulaşılması için piyasadan çok sosyal politikalara güvenildiği açıktır; bunun için de önemli bir kaynağın sosyal harcamalara ayrılması gerekmektedir. Avrupa refah devletlerinin, 1950’lerden sonra GSMH’nın enaz üçte birini sosyal harcamalara ayırdığı bir gerçektir; bugün de değişen koşullara ve bazı geri adımlara karşın tüm ülkelerde refah politikalarına yaklaşık yüzde 30 dolayında bir pay ayrıldığı görülmektedir. Kısacası, toplumda uzlaşmanın sürdürülmesi ve dengelerin korunması için, demokrasi ile piyasa, verimlilik ile güvenlik, özgürlük ile eşitlik arasında sürekli bir alış-veriş ve dengelenme şarttır; bu alış-verişi sağlayan da refah devleti politikaları olmaktadır. Bu nedenle refah devleti, modelin somutlaştığı en önemli alandır, ya da refah politikaları modelin can damarı olarak işlev görürler demek yanlış olmaz.

Bu noktada 1950 sonrasının Keynesyen ekonomi politikalarının rolünü de unutmamak gerek. 19. yüzyıl boyunca geçirdiği bunalımlar nedeniyle, 20. yüzyıl başında liberal iktisadın kuramsal iddiaları da, uygulamadaki sonuçları da, yalnız marksist bir anlayışla değil, kendi içinden gelen görüşlerle de epeyce eleştirilmiştir. En başta da mikro çözüm ve yaklaşımların makro politikalarla tamamlanmasının eksikliği hissedilmiş ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında da uygulamaya konan politika, 1929 bunalımı sonrasında Keynes’in ortaya attığı ve devlete ekonomide önemli bir rol veren ekonomi politikası olmuştur. Yani, birçok liberal iktisatçının öngördüğü ve geniş toplum kesimleri için fayda üreten bir ekonominin hayata geçmesi için, aslında siyasetin müdahalesine ve makro ekonomi politikalarına, bunun için de demokratik kurumlara, onların etkin işleyişine ihtiyaç duyulmuştur. Bu yönde bir kurumsallaşma ve işleyişe kavuşan Avrupa’da, bu nedenle geleceğin belirlenmesinde ekonomik güçlerden çok toplumsal irade ve siyasal kararların rol oynadığı bir dönem başlamıştır. Siyasal iradenin iki önemli sonucunun da “Avrupa Toplum Modeli” ve “Avrupa Ekonomik Topluluğu” olarak karşımıza çıktığını biliyoruz. Her iki gelişme de, çok uzun zaman alan bir gelişimin sonucu ve birçok çatışmadan süzülüp gelen bir çözüm. Kuşkusuz, kendi varlıkları da hayli çatışma doğurmakta ve halâ bu konulardaki fikir ayrılıkları ve eleştiriler hâlâ sürüp gitmektedir. Yine de, geçmişte ve bugün sürdürdükleri işlev ve yararları küçümsemek mümkün görünmemektedir.

Bugün, bir yandan ekonominin küresel bir siyasetle dengelenmesi, öte yandan sosyal hakların küresel ve ulusal düzeyde hayata geçirilmesi istenildiği ve de küresel bir hukuk ve küresel bir toplum düşüncesinden hareket edildiği takdirde, Avrupa’nın deneyimleri ve çözümlerini dikkate almakta yarar var. Bu model, uzun süredir, hem toplumsal hem de bölgesel düzeyde barışı ve uzlaşmayı getirdiği gibi, bireyler ve toplumlar açısından da önemli ölçüde özgürlük ve eşitlik, refah ve güven anlamına gelmiştir. Bugün de, ekonomiye küresel düzeyde bir

müdahale gerekmekte, küresel düzeyde makro politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü ulusal düzeydeki makro politikalar bugün mikro politikalar haline gelmekte, bunların karşısında küresel sermaye ve şirketlerin daha yaygın ve uzun erimli politikaları makro politikalar biçimini almaktadır. Bu dengesizliği gidermenin yolu da, küresel ekonomiye gerçekten küresel bir boyut kazandırmak ve onu küresel düzeydeki makro politikalarla ve sosyal gelişmelerle dengelemekle bulunacaktır. Bu nedenle de, küreselleşmenin sosyal açıdan iyileştirilmesi, sosyal hakların her düzeyde kurumsallaşmasını sağlayacak ilkelerin hayata geçirilmesi başlıbaşına önem taşımaktadır. Avrupa toplum modeli ve Avrupa refah devleti bugünkü küreselleşme karşısında zorlanırken, onun mu küreselleşme karşısında gerileyeceği, yoksa küreselleşmenin mi bu model doğrultusunda dönüşeceği sorusu oldukça önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

-Küreselleşme Karşısında Avrupa Toplum Modeli

Çok kısaca, küreselleşen piyasa gerçeğinin Avrupa toplum modeli ile birçok noktada çatıştığını söylemek mümkün. Herşeyden önce Avrupa toplum modeli ile küreselleşmenin ideolojileri çatışmaktadır. Birinde ekonomi ve siyasetin uzlaşması ve dengelenmesi esas iken, ötekinde küreselleşen kapitalizmin ihtiyaçlarından başka bir önceliğe yer yoktur demek yanlış olmaz. Gerçekten Avrupa toplum modelinde ekonomik-sosyal hakların oldukça kurumsallaştığı, piyasa karşısında refah devleti aracılığıyla siyasetin önemli bir “yeniden dağıtım” işlevi gördüğü, yani ekonomi politikalarının sosyal politikalarla bütünleşmesinin belirli bir ölçüde sağlandığı bir işleyiş karşımızdayken, küreselleşen piyasa bu bütünleşmeyi büyük ölçüde ortadan kaldırmakta, yukarıda ele aldığımız gibi küresel piyasa ve sermayeyi büyük ölçüde siyasetten ve toplumdaki koparmakta ve bağımsızlaştırmaktadır. Dolayısıyla siyasetin işlevi, demokratik hakların anlamı, devlet anlayışı ve sosyal politikası ile ekonomiyi ve piyasayı önemli ölçüde etkileyen ve farklılaştıran bu model, küreselleşme süreci içinde kendinden çok farklı bir anlayış ve işleyişin yarattığı tehdit ve meydan okumalarla karşı karşıya gelmektedir. Gerçi, refah politikalarında henüz ciddi sayılabilecek bir geri adım söz konusu değilse de, uzun sürede ne gibi sonuçlara yol açacağı bilinmemektedir. Şimdilik, ilk söylenecek şey, refah devletinin küreselleşme süreci ile uzlaşma çabası içinde olduğudur. İkinci olarak da, küreselleşmenin uygulamada farklı refah modellerine göre farklı sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Ülkere göre farklılaşan refah modelleri daha sonra ortaya çıkan değişikliklere karşı da kendi yollarını (path dependency) izleyerek yanıt vermektedirler.²⁶ Bunun en güzel örneğini, İskandinav ülkeleri ile İngiltere’ye bakarak görmek mümkün; liberal bir refah devleti rejimini benimseyen İngiltere’de 1980 sonrası daha liberal politikalarla kayılırken, İskandinav ülkeleri kendi sosyal-demokrat modellerini büyük ölçüde korumaktadırlar.

Ancak küreselleşme sürer, toplumsal yapıda da değişiklikler devam eder, örneğin toplumsal güçler arasındaki denge daha da bozulurken, idolojik/siyasal/toplumsal çatlakların artmasının nasıl önleneyeceği bilinmediği gibi, değişen koşullarda bu modelin kendi başarısını sürdürüp sürdürmeyeceği de bilinmemektedir. Öte yandan Avrupa refah devleti üzerinde, küreselleşmenin yanısıra ekonomik ve toplumsal yapı değişikliklerinin etkisi de, genişleme sürecinin getirdiği sorunların baskısı da oldukça büyüktür. Avrupa’da, bir yandan yeni ekonomilere ve bilgi toplumuna geçiş çabaları sürmekte, öte yandan istihdam yapısının değişimi, yaşlı nüfusun artması, sosyal güvenlik harcamalarının yükselmesi gibi sorunlar yaşanmaktadır. Güney ve Doğu Avrupa’ya doğru genişlemesiyle de çok farklı sosyo-

²⁶ Gosta Esping-Andersen, “Towards a Post-industrial Welfare State”, *Politik und Gesellschaft*, No 3, 1997.

ekonomik koşulları olan ülkelerle bütünleşmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla Avrupa refah devleti içerden ve dışardan gelen baskıların etkisini birlikte yaşamaktadır.

Tüm bunlara karşın AB tarafından, söylem düzeyinde de olsa, Avrupa toplum modelinin hem korunması istenilmekte, hem de küresel bir model olma iddiası ileri sürülmektedir. Örneğin Avrupa Komisyon Başkanı Romano Prodi, 5 Şubat 2000'da Avrupa Parlamentosu'nda yaptığı ve "Yeni Avrupa'yı Biçimlendirme" başlığını taşıyan konuşmasında, Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu dört temel hedeften söz ederken, bunların arasına Avrupa modelinin dünya çapında yaygınlaşması amacını da koymakta ve bu modelin içerdiği değerlerin hem Güney ve Doğu Avrupa, hem de küresel dünya için geçerli olması yolundaki düşüncelerini dile getirerek şöyle demektedir:²⁷ "..., Avrupa kendi modelini dünya çapında yaygınlaştırmak ihtiyacında. Biz, yalnız kendi çıkarlarımızı savunmak için burada değiliz. Biz önerebileceğimiz bir tarihsel deneyime sahibiz. Bu deneyim, insanları açlık, savaş, baskı ve bağınazlıktan kurtaran bir deneyimdir. Biz, demokrasi, özgürlük ve dayanışma ilkelerine dayalı büyüme ve kıtanın birleşmesini hedefleyen bir modeli hayata geçirdik... Biz, sürdürülebilir küresel kalkınmanın hizmetinde küresel bir sivil güç olmayı amaçlıyoruz. Herşeyden önce, sürdürülebilir küresel kalkınma, Avrupa'nın kendi güvenliği için gereklidir."

Kuşkusuz Avrupa'nın kendi içinde modelini sürdürmesi başka bir şeydir, bunun küresel ölçekte bir model olabilmesi başka; ancak ikisi arasında yakın ilişkiler olduğu da çok açık. Öte yandan her ikisinin varlığı için de AB'nin uluslararası düzeyde ve ekonomi kurallarının belirlenmesinde etkin bir rol oynayabilmesi, ayrıca da kendi modelini sürdürmesi ve küresel bir deneyime dönüşmesi açısından da gerçekten niyetli ve kararlı olması gerek. Ne yönde seçimlerin ağırlık kazanacağını henüz bilmiyoruz, bu seçimlerin hem toplumsal ve bölgesel, hem de küresel gelişmelere göre şekilleneceği ise çok açık. Öte yandan modelin sürdürülmesi açısından konusunda karar ve başarı sağlansa bile, küreselleşme konusunda etkin bir politikanın izlenmesi için AB'nin siyasal açıdan birleşmesi ve bölgesel bir güç durumuna gelmesi de gerekli görünmekte. AB'nin siyasal bir birliğe gitmesi ise hem çok tartışmalı bir konu, hem de kolay görünmemekte. Yine de AB'nin böyle bir arayış içinde olduğu bir gerçek. Avrupa Komisyonu'nun Laeken Zirvesi öncesi 25 Temmuz 2001 yılında sunduğu "Avrupa'nın Yönetimi" başlıklı Beyaz Kitap'ta, Avrupa'nın yönetimi ve geleceğiyle ilgili reform önerileri sıralanmıştır. Laeken Zirvesi sonrası'nda da kısaca "Gelecek Kurultayı" denilen bir kurultay oluşturulmuş, bu Kurultay'da AB'nin işleyişi ve gelecek öngörülleri açısından ne gibi reformlar yapılması gerektiği konularının tartışılması istenmiştir. AB, bir yandan Doğu Avrupa'ya doğru genişleme ve bunun getirdiği ekonomik/siyasal/toplumsal sorunlar (genişleme) karşısında, öte yandan kendi iç işleyişinde, örneğin AB ile üye ülkeler arasında yaşanan yetki sorunları açısından bir dizi reform yapma ihtiyacı duymaktadır. Bu reformlar sonucunda siyasal açıdan birleşme yolunda adım atıp atmayacağı bilinmemekteyse de, günümüz dünyasının gerçekleri karşısında AB açısından varlığını korumanın yolunun birliğini derinleştirmekten geçtiği ve şimdilik en azından insan hak ve özgürlükleri konusunda tek bir anayasal çerçeve içinde buluşmayı istedikleri ortada.

-Avrupa Birliği ve Avrupa Toplum Modelinin Bazı Uzantıları

AB'yi, çeşitli biçimlerde tanımlamak, ya da farklı farklı özelliklerini öne çıkarmak mümkün. Kurumlaşması, karar-alma süreçleri, hedef ve politikaları açısından sürekli evrilen bir proje olduğunu ve bugün ekonomik bütünleşme sonrası siyasal ve sosyal bütünleşme arayışı gibi yeni bir evreye girdiğini söylemek yanlış olmaz. Bu Birlik'in daha başından buyana öteki

²⁷ Roman Prodi, "2000-2005-Shaping the New Europe",
[http://europa.eu.int/rapid/start/c...=gt&doc=SPEECH/00/41 \(0\)RAPID&lg=EN](http://europa.eu.int/rapid/start/c...=gt&doc=SPEECH/00/41 (0)RAPID&lg=EN).

ekonomik amaçlı birleşmelerden kendini ayırt eden özellikleri var ve bu özelliklerin birçoğu üye ülkelerin dayandığı siyasal-toplumsal modellerle ilgili. AB açısından temel amacın sosyal bütünleşme olmadığını biliyoruz; hattâ projenin geçmişte de bugün de temel meselesinin ekonomik birliğin yaratılması olduğunu söylemek gerekir. Yine de, baskılarla olukça istikrarsız. Öte yandan, ülkeler arasında sosyo-ekonomik farklılıklar devam hem AT'nin kuruluşuyla birlikte sosyal yaklaşmanın da dikkate alındığını ve bu alandaki politika ve uygulamaların giderek yoğunlaştığını görüyoruz, hem de çok düzeyli ve çok taraflı karar organları ve uzlaşma ağırlıklı ilişkilerin AB düzeyinde de karşımıza çıkmakta; dolayısıyla toplum modelinin bazı uzantılarını AB düzeyinde de görmek mümkün. Örneğin daha başından itibaren bu birleşmede sosyal dayanışma fikri var; 1960'da Sosyal Fon kuruluyor, 1974 'de Konsey yaşama ve çalışma koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan bir Sosyal Eylem Programını uygulamaya koyuyor, 1989'da Avrupa Sosyal Şartı kabul ediliyor ve 1992'de Sosyal Şart Maastricht Anlaşması'nın eki durumuna geliyor, 1994'de sosyal sorunlar üzerine eğilen ve temel hedefleri ortaya koyan Beyaz Kitap yayınlanıyor, 1997'deki Amsterdam Anlaşması'nda istihdam artışı temel politika olarak belirleniyor vs. Dolayısıyla yıllar boyunca AB açısından önemini koruyan bazı sosyal hedeflerin olduğu çok açık ve bu hedefler doğrultusunda uygulamaya konmuş birçok politika var; ancak bu politikaların hem ekonomik birleşme ve bütünleşme ile ilgisi büyük, hem de küreselleşmenin ve genişlemenin yarattığı ediyor olsa da, ekonomik ve parasal birlik geliştikçe sosyal politika uygulamalarında yaklaşma ve bütünleşme gereği artmaktadır. Bu nedenle Avrupa Konseyi ve Komisyonu gibi, Avrupa Adalet Divanı'nın kararları da bazı açılardan sosyal bütünleşmeyi zorlamakta, başta emek olmak üzere sosyal tarafların bu konunun üzerinde daha fazla durdukları görülmektedir.

Yine de sosyal politika uygulamaları açısından sorumlu olanlar öncelikle üye devletlerdir; AB, onları destekleyecek ve aralarında eşgüdüm sağlayacaktır. Sosyal politika alanında, ulusal düzeydeki yasal düzenlemeler ve toplu sözleşmeler temel araçlar olarak kabul edilmektedirler. AB'nin ele almayı uygun gördüğü konular da, iş ve çalışma koşulları, işgücü dolaşımı, fırsat eşitliği, sosyal koruma ve kamu sağlığı olmak üzere beş alanda toplanmaktadır. Küreselleşmenin üye ülkelerdeki refah politikalarını az ya da çok etkilemesi gibi, AB düzeyinde de sosyal politikalara bakış açısında de değişiklikler olmuş, ancak geçmişte de bugün de AB açısından işgücü piyasası ile ilgili önlemlerin merkezi önemi hep korunmuştur. Örneğin Komisyon'un 2000-2005 dönemini kapsayan Eylem Planı'nda da olduğu gibi 1990'lı yılların politika ve eylem programlarında da gündemin ana konusu daima istihdamdır; fakat artık istihdamda esneklik de istenmektedir. Amsterdam Anlaşması, hem Sosyal Şartı içine almakla sosyal politikaları Avrupa'yı kuran Anlaşma'nın vazgeçilmez bir parçası yapmış, hem de sosyal hükümlerde getirdiği değişikliklerle, sosyal dışlanma, ayrımcılık gibi bazı yeni konuları sosyal politikaların içine katmıştır. Son yıllarda istihdam politikalarının veya eylem programlarının içine kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, yoksulluk ve dışlanmanın önlenmesi gibi hedeflerin de girdiği görülmekte, ancak 2004-2005 Eylem Programı'nda görüldüğü gibi İşsizlik AB'nin yoksulluğun en önemli nedeni olarak kabul edildiğinden yoksullukla mücadele de işsizlikle mücadelenin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu konuda haksız oldukları da söylenemez; söz konusu Eylem Programı'nda belirtildiği gibi Avrupa'da yaklaşık her üç işsizden ikisi yoksulluk riski altında bulunmaktadır.²⁸

AB'nin sosyal politikalar açısından rolünün daha çok eşgüdümle ilgili olduğunu söylesek de, bir yandan AB düzeyinde 1960'dan buyana geçerliliği kazanan Sosyal Fon, öte yandan bu

²⁸TİSK, *Avrupa Birliği'nin Sosyal Politika Gündemi*, TİSK, Ankara, 2000; 19.

düzeyde kurumsallaşmış ve giderek etkinlik kazanmış sosyal diyalog, yine de AB'yi farklı bir yere koymaktadır. Sosyal diyalog ve onu kurumsallaştıran düzenlemeler, Avrupa toplum modelinin bazı yanlarıyla AB düzeyinde de devam ettiğini gösteren önemli özelliklerden biridir. AB düzeyinde sosyal diyalogun kökeni AET'nin kuruluşuna kadar gitmekte; örneğin Roma Anlaşması'nda da Avrupa Komisyonu ile sosyal tarafları biraraya getiren bir "sosyal ortaklık" düşüncesinin dile getirildiği görülmektedir. AB geliştikçe de, hem sosyal taraflar arasında hem de bunlarla AB arasındaki ilişkilerin daha da kurumsallaştığını izlemek mümkün. Örneğin 1992 yılında sosyal diyalogu güçlendirmek üzere Komisyon'un inisiyatifiyle AB düzeyinde Val Duchesse adına alan iki taraflı görüşme süreci başlatılmış, 1992 tarihli Maastricht ve 1997 tarihli Amsterdam Anlaşmaları sosyal diyalogu Birlik Anlaşması'nın bir parçası durumuna getirmiş ve sosyal tarafların kendi aralarında yapacakları anlaşmaları Birlik hukukuna katma gibi bir yolu açmıştır.

Sosyal amaçlı fonlara gelince, bu fonların öncelikle AB'nin ekonomik hedeflerinin gerçekleşmesine yardımcı oldukları ve bu hedeflerin gerçekleşmesinde karşılaşılan aksaklıkların giderilmesi amacı taşıdıkları söylenebilir. Ancak sosyal açıdan bazı sorunları dikkate aldıkları da yadsınamaz. Dolayısıyla genel bir değerlendime yapmak gerekirse, ilk olarak, AB'nin başından buyana gerek bölgesel, gerek sosyal koşulların iyileşmesi gibi sosyal kaygı ve hedefleri olduğunu ve yaptığı harcamalarda bu hedeflere her dönem artan bir pay ayırdığını kabul etmek gerek. İkincisi, bir yandan devam edegelen genişleme sürecinin, öte yandan değişen ekonomik koşulların sosyal bütünleşme hedefinin gerçekleşmesini her dönem daha da zorlaştırdıkları bir gerçek ve bu nedenle fonlara ilişkin talep sürekli sürekli yükselmekte. Örneğin işsizliğin devam etmesi gibi, her genişleme ile zaten var olan bölgesel eşitsizlikler de artarak devam etmektedir. Sorunların devam etmesi, fakat fonların sınırlı kalması AB'nin bugün en önemli sorunlardan biri olmaktadır. Bu durumda AB'nin sosyal fonlar açısından takınacağı tavır ve izleyeceği politikanın, hem Avrupa toplum modelinin sürdürülmesi, hem de Avrupa'da sosyal bütünleşmenin sağlanması açısından oldukça belirleyici olacağı çok açık. Ancak AB'nin etkili bir sosyal politika uygulaması ve sosyal fonlarla az gelişmiş bölge ve gruplara gelir aktarımını gerçekleştirmesi durumunda, AB düzeyindeki ekonomik ve parasal bütünleşme sosyal bütünleşme ile dengelenmiş olacaktır. Bunun dışındaki çözümlerin, yalnız Avrupa'da sosyal bütünleşmenin gerçekleşmesi açısından değil, AB'nin varlığı ve hedefleri açısından da epeyce tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini de söylemek gerekir.

AB'nin ve Avrupa'nın geleceği konusunda yapılan birçok araştırma ve üretilmiş bulunan birçok senaryo bulunmaktadır. Farklı amaçlarla yapılan ve farklı kıstasları ele alan bu senaryolara göre, Avrupa için bölünmüş ve çatışmalı bir gelecek de, bütünleşmiş ve güvenli bir gelecek de mümkün görünmektedir. Örneğin Avrupa Komisyonu'nun 1998 yılında yaptırdığı ve 2010 yılı için öngörülerini ortaya çıkarmaya yönelik araştırmada, 2010 yılı için beş senaryo ortaya konmaktadır:²⁹ 1) *Piyasaların zaferi*: Sosyal standartların gerilemesi pahasına küreselleşmeye uyumun öne çıkması ve ekonomik büyüme sağlansa da, siyasal birlikten vazgeçilmesi olasılıklardan biridir. 2) *Yüz Çicek*: Güçlü bir AB hükümetine ve korporatist yaklaşımlara karşıt olarak, yerel yönetimlerin güçlenmesi ve bölgeler arasında ekonomi politikalarının farklılaşması da mümkündür. Bu durumda ekonomik bütünleşmenin duraklaması da kaçınılmazdır. 3) *Paylaşılmış Sorumluluklar*: Refah devletinin yapısal olarak iyileştirilmesi, kamu-özel ortaklığının sürdürülmesi, dinamik ve yeniden dağıtımcı bir bütçenin güç kazanması durumunda gerçekleşecek bir senaryodur. Bu senaryo gerçekleştiğinde AB, Avrupa'da sosyal bütünleşmeyi sağladığı gibi, dış dünyanın da,

²⁹ Andrew Duff ve Shirley Williams, *European Futures: Alternative Scenarios for 2000*; The Federal Trust, London, 2001.

küreselleşmenin dönüşmesini de savunur olacaktır. 4) *Yaratıcı toplumlar*: Ekonomik ve parasal birliğin getirdiği sorunlara karşın daha az büyüme, fakat sınırlı konularda da olsa güçlü bir bütünleşmenin tercih edilmesi de bir olasılıktır. Bu durumda bütünleşme, adalet ve iç işleri gibi konularla sınırlı kaldığı gibi, bu bütünleşmenin Güney'e veya Doğu'ya doğru genişlemesi de beklenemeyecektir. 5) *Çatışma İçinde Komşuluk*: Avrupa'da, başta su sorunu olmak üzere birçok çatışmanın yaşanması ve ABD'nin Avrupa'dan çekilmesiyle AB kurumlarının bu çatışmalarla baş edebilme yeteneğinin zayıflaması durumu da bir olasılık olarak düşünülmektedir. Küreselleşmenin parasal istikrarsızlık getirmesi, zengin ve yoksul bölgeler arasındaki farklılıkların büyümesi ve çatışmalı ilişkilerin güç kazanması durumunda, AB için de Avrupa için de umutlu bir gelecek beklenmeyeceği açıktır.

Oluşturulan senaryoların da gösterdiği gibi, ekonomik, siyasal ve sosyal bütünleşmenin sağlanması için 2000'li yıllarla birlikte AB'nin sosyal politika alanında çok daha etkin rol oynaması beklenmektedir. Ekonomik ve parasal birliğin sağlanması açısından da, küreselleşmenin arttırdığı uyum sorunlarının giderilmesi açısından da, AB düzeyinde etkin bir rol üstlenilmesi gerekmektedir. Bugün için AB tarafından benimsenen strateji, hedef ve politikalarda öne çıkan en önemli özellik, ekonomideki yapısal değişimi ve rekabet gücünü gerçekleştirebilmektir, fakat bunu sosyal uzlaşmayı pek de bozmadan yapabilmek istenmektedir. Bu nedenle uygulanan politikalarda esneklik ve güvence arasında yeni bir denge arandığı, ancak böyle bir denge için ortaya konan politikaların da, araçların oldukça yetersiz kaldığı söylenebilir. Örneğin üye devletler için yeni bir yasal düzenleme veya parasal bir yük getirilmemesine çalışılmakta, araç olarak düşünülen Fonlar'ın mali olanaklarının ise çok kısıtlı kaldığı bilinmektedir.

Bugün bir yandan birçok sendikacı ve akademisyenin “Sosyal Avrupa” çağrılarını yaptığını görüyoruz; zaman zaman AB belgelerinde de sosyal Avrupa'dan söz edildiğini de biliyoruz. Öte yandan AB düzeyinde bir sosyal politika veya refah politikası uygulamasını gereksiz bulanlar da epeyce. Birçoklarına göre, sosyal politika konusunda asıl aktör üye devletlerdir ve üye devletler arasında farklı sosyal politikalar, farklı refah rejimleri olması da normaldir. Uygulamaya baktığımızda da, AB düzeyinde ne yasal düzenleme ve harcamalar, ne de uyumlaştırma yolundaki çabalar açısından sosyal bütünleşmenin önemli bir amaç haline geldiğinden söz etmek mümkün. Gerek küreselleşme ve liberalizmin yol açtığı baskılar, gerek AB'nin uyguladığı ekonomik ve parasal birlik politikaları nedeniyle ortaya çıkan çelişiklere, üye devletlerin kendileri çözüm üretmeye çalışmaktadırlar. Kuşkusuz AB'nin bu alanlarda yetersiz kalması bütünleşmiş bir Avrupa projesini de zayıflatmakta, öte yandan da sosyal istikrarın sağlanamaması AB için bir meşruiyet boşluğu yaratmaktadır. Bu nedenle AB içindeki ekonomik, siyasal ve sosyal oyuncular için asıl mesele, Avrupa toplum modelinin ayırt edici özelliği olan liberalizm ve sosyalizm, ya da piyasa ve refah devleti sentezini Avrupa düzeyinde de oluşturup oluşturamayacakları sorusunda düğümlenmektedir.

Avrupa'da sosyal bütünleşmeyi zorlayacak üç olasılıktan söz edilmektedir:³⁰ Birinci olasılık, AB'nin sosyal bütünleşme yolunda güç ve yetkisinin artmasıdır. İkincisi, ekonomik ve parasal birlik yolundaki ilerleme sağlandıkça, sosyal politika uygulamalarının birbirine yakınlaşması ve bütünleşmesi olasılığıdır. Burada da en önemli faktör olarak, Avrupa Adalet Divanı ve onun verdiği kararlar karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda Mahkeme'ye gelen kararlarda sosyal politika ağırlıklı konularda artışı ve verilen kararların da politika uygulamalarının

³⁰ S. Liebfried S. ve P. Pierson, “Social Policy”, *Policy-Making in the European Union*, (der) Wallace H. ve Wallace W. Oxford University Press, Newyork. 2000 , 268.

bütünleşmesi yönünde olduğu görülmektedir. Üçüncü olarak da, bazı dolaylı etkilerin negatif anlamda bir sosyal bütünleşmeyi zorlaması mümkündür. Örneğin daha az gelişmiş üyelerden kaynaklanan “sosyal–damping” korkusu, yani düşük ücretlerin yarattığı rekabet korkusu, yüksek ücretin ve daha yüksek sosyal harcamaların olduğu ülkelerde de standartların düşürülmesi eğilimini ortaya çıkarmakta ve böylece sosyal haklarda ve sosyal politikalarda olumsuz yönde (negative integration) denilen bir yakınlaşma yaratılmaktadır.³¹ Bu nedenle özellikle genişleme sürecinde AB düzeyindeki yakınlaşmanın ne yönde olacağı çok önemlidir. Bu konuda oldukça endişeli olanlar da bulunmaktadır. Tek pazara uyumun üye devletler üzerinde yarattığı baskıların, bu ülkelerde sosyal örgütlenmeyi parçaladığı (kamu-özel gibi) ve sosyal bölünmeyi arttırdığı gibi kaygıları dile getiren bazı yazarlar, bu nedenle genel olarak ekonomik-parasal birliğin sosyal politikaları yakınlaştırıcı etkisinin zaten daha çok olumsuz yönde olduğu görüşündedirler. Bir yandan küreselleşme, öte yandan genişleme ve de ekonomik ve parasal birliğin sağlanması gibi çok temel sorunlarla uğraşan AB açısından sosyal bütünleşmeyi sağlamak bugün için çok zor. Bu dönemin getirdiği yoğun baskılar karşısında AB, ne radikal bir adım atabilmekte, ne de iddialarından vazgeçebilmektedir. Şimdilik böyle büyük bir adım atması da beklenmemektedir. Ancak orta ve uzun dönemde, bugünkü tereddüt ve yalpalamalarını sona erdirmesi ve olası yollardan biri üzerinde daha kararlılıkla gitmesi gerekeceği açıktır. Yukarıdaki senaryoları anımsarsak, yapacağı seçimlerin kendisi ve Avrupa açısından önemi kadar, dış dünya açısından önemli sonuçları olacağı da kesin.

-Küreselleşen Dünyada AB'nin Çelişkili Konumu

Küreselleşen dünyada Avrupa Birliği'nin konumuna baktığımızda da birçok çelişik durum ortaya çıkmaktadır. AB, en başta, küreselleşen dünya gerçeğini yansıtan ve onun bölgesel bir uzantısı olan bir yapılanmadır; bu nedenle AB, hem bugünkü küreselleşmeyi temsil eden bir güçtür, hem de küreselleşmeye karşı bir savunma ve de küreselleşmeye karşı bir yanıtır.³² AB, mal, sermaye, hizmet ve işgücü dolaşımını serbestleştirerek, ticarete korumacı politikalarından vazgeçerek kendi bölgesi için küresel değilse de “bölgesel bir ekonomi” yaratmakta ve sonuç olarak küreselleşmenin önemli bir parçasını temsil etmekte ve onu hızlandırmaktadır. Öte yandan AB, küreselleşmeyi en azından kendi sınırları içinde kendi koyduğu kurallar içinde yaşamaya çalışmakta, örneğin toplumsal öncelik ve seçimlerini göreceli de olsa korumaya çalışmakta ve bu nedenle yine dünyadaki öteki ekonomik güçlerden ayrılmaktadır. Dolayısıyla içinde yaşadığımız süreçte, bir yandan avantajları, öte yandan da zaafiyetleri bulunmaktadır. Bugün AB, ABD ve Japonya olarak öne çıkan üç ekonomik blok arasında kıyasıya bir yarışın sürdüğü çok açık. ABD ve Japonya ile ekonomik performans açısından kıyaslandığında AB için uyarıcı olan bazı göstergeler ortaya konmakta ve bazı politika değişiklikleri istenmektedir. Örneğin AB, gerek rekabet gücü, gerek GSMH'da ve istihdamdaki artış, gerek teknoloji ve bilgi yoğun sektörlerin gelişmesi açısından ABD ve Japonya'dan daha geride görünmektedir. Bunun gibi bilgi teknolojisine yapılan yatırım, bilgi teknolojisinin ürettiği katma değer ve kişi başına düşen araştırma ve geliştirme harcamaları açısından da AB, Japonya'nın ve ABD'nin arkasında kalmaktadır. Bu nedenle birçok AB üyesi ekonomilerini küreselleşmenin getirdiği koşullara göre yeniden yapılandırırken, bir yandan da tüm gelişmiş ülkeler gibi pazarını genişletecek, büyüme hızını

³¹ O: Jacobi, “Trade Union responses to EMU”, *Transfer- European Review Of Labour and Research*, 1998/2.

³² John Clarke, “Globalization and Welfare States: Some Unsettling Thoughts”, *Globalization and European Welfare States*, der. Robert Sykes, Bruno Palier and Pauline M. Prior, Palgrave, Hampshire, 2001; 71.

arttıracak, rekabet gücünü yükseltecek önlemler ve politikalar da arayışına girmekte. Aslında ekonomik ve parasal birlik de, Doğu'ya doğru genişleme de bu arayışların birer sonucu.

Öte yandan AB'nin küresel düzeyde oynadığı role baktığımızda, bu düzeyde politikaları etkileme gücünün çok kısıtlı olduğunu görüyoruz. AB'nin bir bütün olarak dünya ekonomisi içinde önemli bir yeri olsa da, AB siyasal bir birlik tarafından temsil edilmediğinden ekonomi politika ve kurallarının belirlenmesinde bir rolü yok. Örneğin WB, IMF, WTO gibi birçok uluslararası kuruluşta AB bir siyasal birlik olarak temsil edilmiyor. Yani IMF ve WB içinde AB'nin bir grup olarak oy kullanması mümkün değil; hatta zengin yedi ülke grubunda da, dört AB üyesinin farklı öncelikleri nedeniyle birlikte davranma olasılığı çok düşük. Birçok konuda İngiltere veya İskandinav ülkeleriyle Kıta Avrupası arasında farklı politikaların benimsendiği de görülmektedir.

Küreselleşen piyasa ve yarattığı sorunlar karşısında gerek üye ülkeler arasında, gerek AB'nin farklı kurumları açısından henüz birleşmiş ve netleşmiş bir görüşe sahip çıkıldığını söylemek de çok zor. Örneğin küreselleşmenin dönüştürülebilmesi için, herşeyden önce insan haklarının yalnız temel hak ve özgürlüklerden ibaret olmadığını, bunların ekonomik ve sosyal haklar da dahil olmak üzere birbirinden ayrılamaz bir bütün olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Yani, aynen Avrupa refah devletinin de olduğu gibi, şimdi de insan haklarının bir bütün olarak küresel, bölgesel ve ulusal düzeylerde hayata geçirilmesi gibi bir anlayışa, sosyo-ekonomik hakların tıpkı refah devleti içinde kurumsallaşması gibi bir kurumsallaşmaya ve de bunları kurumsallaştıracak ve hayata geçirecek örgütlenme ve mekanizmalara ihtiyaç var. Bu konuda özellikle BM'den gelen önerilerden yukarıda söz etmişim. Bu önerilerin hayata geçmesinin ne kadar gerçekçi olduğu konusu ayrı bir tartışma, ancak bu noktada bile İskandinav ülkeleri BM politikalarını destekleyecek yaklaşım sergilerlerken, bir bütün olarak AB'den etkili bir ses yükselmemektedir.³³ Hatta AB organları arasında bile, küreselleşmeye ve getirdiği sosyal sorunlara da, küreselleşme karşısında AB'nin oyanayabileceği rol konusuna farklı bakıldığını söylemek mümkün. Örneğin Avrupa Parlamentosu sosyal açıdan sorumlu bir küreselleşmeden yana görünmekte, fakat bugün için bunu iş edinecek bir noktaya gelmiş değildir; Avrupa Komisyonu, küresel düzeyde insan haklarını savunurken aslında Avrupa'nın çıkarlarını korumayı öne almaktadır; Avrupa Konseyi toplantılarında zaman zaman bu konuda duyarlılık taşıyan söylemler dile gelse de, bu toplantılardan verimsiz tartışmalardan başka bir sonuç alınmamaktadır.³⁴ Dolayısıyla AB, en azından şimdilik, küreselleşmenin siyasallaştırılması veya sosyal açıdan daha sorumluluk taşıyan bir küreselleşme yaratılması konusunda etkin bir aktör olmadığı gibi, insan haklarının bütünlüğü, küreselleşmenin sosyal açıdan dönüştürülmesi gibi konularda da istekli ve kararlı bir noktada değil. Dolayısıyla, bu konularda ne ve nasıl yapılacağından önce, ciddi bir niyet sorunu karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak, daha dayanışmacı bir dünya hayalini benimsediğimiz ve bu nedenle bugünkü küreselleştirmeyi dönüştürmeyi hedeflediğimizde, Avrupa'nın benimsediği siyasal-toplumsal modeli, insan hakları konusundaki bütüncül yaklaşımı, ekonomi ve siyaseti sentezleyen toplum anlayışı, Avrupa Birliği ve başından buyana geçirdiği aşamalar, AB içinde, sınırlı kalsa da, ekonomik bütünleşmeyi sosyal bütünleşmeye bağlayan anlayış gibi birçok özelliği tartışmak anlamlı görünmektedir. Ancak bu özelliklerin, yarının dünyası için bir umut olup olmayacağını da, hattâ önümüzdeki yıllarda Avrupa açısından bile geçerliliklerini sürdürüp sürdüremeyeceklerini de bilmiyoruz. Bu nedenle, AB ve seçimlerinin hem Avrupa hem de

³³ Bob Deacon, "International Organizations, the EU and Global Social policy", *Globalization and European Welfare States*, der. Robert Sykes, Bruno Palier ve Pauline M. Prior, Palgrave, 2001; 76.

³⁴ Deacon, 1999; a.g.e; 2 of 7.

dünya açısından önemli sonuçları olacağını söylemekten başka bir şey söylemek mümkün görünmüyor.

Yine de ortaya konan argümanlar doğrultusunda birkaç sonuç çıkarabiliriz.

-Birinci sonuç: Avrupa Toplum Modeli, gerek meşruiyet anlayışı, gerek ortaya koyduğu politikalar açısından küreselleşmenin yarattığı sorunlara ve yol açtığı beklentilere yanıt olabilecek bir siyasal-hukuksal-toplumsal model sunmaktadır. Bu modelin yapılanmasında demokrasi ve uzlaşmaya verdiği önem, ekonomi ve siyaset arasında kurduğu denge, liberal ve sosyal yaklaşımlar arasında oluşturduğu sentez kadar, insan haklarının tümünü bütüncül bir anlayışla ele alması, örneğin sosyo-ekonomik hakların kurumsallaşması konusunda sağladığı gelişme de ayırt edici özellikleri olarak göze çarpmaktadır. Piyasanın egemenliğini siyasal/toplumsal sistemi içinde sınırlamayı başarmış bir model olarak Avrupa toplum modeli, toplumsal düzeyde uzlaşma ve uyumun sağlanması konusunda olduğu kadar ekonomik etkinlik ve verimlilik sağlanması açısından da, demokrasinin gelişmesi açısından da oldukça işlevsel bir model sunmaktadır. Şimdi küresel düzeyde ekonomiyi veya piyasayı küresel bir sosyo-ekonomik sistemin parçası durumuna getirme ihtiyacı öne çıkarken, bu modelin özelliklerini irdelemekte yarar var.

-İkinci sonuç: Ancak bu konuda oldukça yoğun çelişkiler ve sorular olduğunu da unutmamak gerek. Bugün modelin örnek olma olasılığı ne kadardır bilemediğimiz gibi, AB içinde bile varlığın sürdürme başarısı gösterip gösteremeyeceği bilinmemektedir. AB'nin ve üye ülkelerin şimdilik kendilerine özgü yolları izledikleri görülse de, gelecekte ve küreselleşmenin getirdiği tehditler arttıkça nasıl yanıtlar vereceklerini bilemiyoruz. Öte yandan genişleme ve ekonomik bütünleşme sürecinde modelin "avrupalılılaşması"nın mümkün olup olamayacağını da kestiremiyoruz. Ancak AB benimsediği modeli ve bu model içinde önemli bir boyut olarak ortaya çıkan sosyal dayanışma ve bütünleşmeyi sürdürme kararlılığı gösterirse, bir yandan bugünkü küreselleşme karşısında az ya da çok eleştirel bir tavır alması kaçınılmaz görünmekte, öte yandan küresel düzeyde de bu tür daha eşitlikçi ve dayanışmacı yaklaşımların güç kazanması mümkün görünmektedir. Dolayısıyla AB'nin geleceği ve modelini sürdürme konusundaki kararlılığı, bugünkü küreselleşmenin dönüştürülmesi açısından önemli etkileri olacak bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

-Üçüncü sonuç: AB'nin gelecekteki rolünün, onun bölgesel, siyasal ve sosyal seçimleri doğrultusunda biçimleneceği ortada. Bugün için, dünya üzerinde henüz ne siyasal ne de askeri bir üstünlük sunamayan, ekonomik üstünlüğü göreceli bulunan, ayrıca bugünkü konumuyla küresel bir rol oynaması mümkün görünmeyen AB'nin, küresel dünyada liderliğinden ya da etkin bir güç olacağından söz etmek pek mümkün değil. Ancak geleceğin nasıl biçimleneceği ve bu biçimlenişte AB'nin kendine ne gibi bir rol biçeceği konusuna bağlı olarak farklı sonuçlara varmak da olası. Yeryüzünün bugünkü hali sürdüğü takdirde, AB'nin bu bölgede güvenli bir adacık yaratma çabası bile sekteye uğrayabilir. Öte yandan AB birçok çevrede dile getirilen küresel bir hukuk ve küresel bir toplum özlemini paylaşır ve desteklerse, kendi içinde bu konuda bir uzlaşma sağlaması zor olsa ve epeyce zaman alsa da, temsil ettiği değerleri, benimsediği toplumsal-siyasal modeli, izlediği uzlaşmacı-dayanışmacı-bütünleştirici politikaları sürdürme olasılığı daha büyük. Bunlara sahip çıktığı ve bölgesel düzeyde de olsa demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi sosyal dayanışmayı da öne çıkardığı, insan haklarının bütünlüğü konusundaki duyarlılıkları kurumsallaştırdığı takdirde hem kendine özgü modelin başarısını sürdürmesi mümkün, hem de AB'nin içeride ve dışarda daha da güçlenme olasılığı daha fazla. Dolayısıyla benimsediği siyasal/toplumsal modeli Avrupa çapında var ettiği ve güçlendirdiği ölçüde, AB'de dünyada daha etkin bir rol oynayacaktır.

AB'nin böyle bir yol izleyip izlemeyeceğini bilmek mümkün değildir; ancak böyle bir olasılığı ihtimal dışı da görmemek gerekir.

Kuşkusuz, küresel düzeyde ortaya çıkan eğilimlerin, örneğin küresel bir hukuk ve küresel bir toplum oluşturulması konusundaki arayışların güç kazanması da, AB'nin bu doğrultuda bir rol oynayabilmesi birçok koşula ve uzun bir zamana bağlıdır, yüzlerce engelin varlığından da söz edilebilir. Bu nedenle bu tür iddiaların ve burada kurulan ilişkilerin naifliğini daha baştan kabul etmek gerek. Yine de geleceğin dünyasıyla ilgili olarak ekonomik ve siyasal güçler analizi yapmak yerine, gelecek ve insanlık için, insan ve toplumların ihtiyaçları gibi, bu ihtiyaçların küresel sistemle yakın ilgisi gibi, yeryüzüne ve insanlığa bütünlükçü bir bakışla bakmak gibi farklı analizlerin önemli olduğunu düşünüyorum. Bu bildiri de, bu tür duyarlılıklar ışığında yapılmış “naif bir deneme”.